

EVALUATIE KINDEREN VAN ALEPPO

OKTOBER 2019

Door: Jacomijne Prins
Khadija Elberdai
Joukje Swinkels
onderzoek@jacomijneprijs.nl

Inleiding

Fonds z.o.z. signaleert spanningen in de samenleving over kwesties als sociaaleconomische verhoudingen en migratie. Door het stimuleren van artistieke projecten beoogt fonds z.o.z. bij te dragen aan verbinding tussen groepen en het versterken van morele weerbaarheid van de samenleving¹.

Fonds z.o.z. stimuleert projecten die gericht zijn op het tot stand brengen van dialoog, maar benadrukt hierbij de rol van verbeelding: mensen zouden niet alleen kennis moeten maken met elkaars meningen, maar ook, of juist, met gedeelde ervaringen. Het delen van verhalen biedt de gelegenheid ideeën en ervaringen uit te wisselen, zonder dat mensen direct met elkaar in discussie treden.

Eerder werd in opdracht van fonds z.o.z. onderzoek gedaan naar de door haar medegefinancierde theatervoorstellingen *Leo Africanus* (Amsterdams Andalusisch Orkest) en *Toen ma naar Mars vertrok* (Zouka Media) (zie Prins, Swinkels, Schaank, Elberdai 2019a. Prins, Swinkels, Schaank, Elberdai, 2019b). Deze voorstellingen zetten expliciet in op verhalen met betrekking tot mensen met een migratiegeschiedenis die onderbelicht blijven in het publieke domein.

De doelen die fonds z.o.z. stelt in de programmalogica zijn niet nieuw, maar de inzet op nieuwe verhalen is dat wel. Wat de impact is van de initiatieven die het fonds ondersteunt, op welke manier deze impact tot stand wordt gebracht, en onder welke omstandigheden impact wel/ niet tot stand komt, daarover is weinig bekend. Dit en voorgaand onderzoek richt zich op het beantwoorden van deze vragen.

¹ Compennolle, P., Steijn W. (2017). *Programma logica en implicaties voor monitoring en evaluatie*. Amsterdam. Prins Bernhard Cultuurfonds.

Onderzoeksteam

Dr. Jacomijne Prins is onderzoeker en adviseur op het gebied van diversiteit, storytelling en impact. Jacomijne is in 2014 gepromoveerd aan de Vrije Universiteit Amsterdam op de samenhang tussen storytelling en identiteitsvorming onder Marokkaans-Nederlandse jongvolwassenen. Sinds 2017 heeft Jacomijne in opdracht van de Ministeries van Sociale Zaken en Werkgelegenheid en Justitie en Veiligheid en het Prins Bernhard Cultuurfonds de evaluaties van de theatervoorstellingen 'Mijn vader de expat', 'Jihad, de voorstelling', 'NADIA', 'Toen ma naar Mars vertrok' en 'Leo Africanus' begeleid.

Khadija Elberdai heeft een bachelor Sociologie afgerond aan de Universiteit van Amsterdam, en een bachelor rechten aan dezelfde universiteit. Op dit moment volgt ze de master grootstedelijke vraagstukken aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Als student-assistent is Khadija betrokken geweest bij de uitvoering en analyse van 'Jihad, de voorstelling', 'NADIA' en 'Toen ma naar Mars vertrok'.

Joukje Swinkels is PhD-student en docent sociologische theorieën en statistiek aan de Vrije Universiteit Amsterdam en doet onderzoek naar genderverschillen in de ervaren zorgbelasting van oudere partner mantelzorgers. Als onderzoeker heeft Joukje veel ervaring met het ontwikkelen van vragenlijsten en analyseren van grootschalige kwantitatieve data. Joukje was tevens betrokken bij de dataverzameling en -analyse ten behoeve van de voorstellingen 'Jihad, de voorstelling', 'NADIA' en 'Toen ma naar Mars vertrok'.

Inhoudsopgave

1. Synopsis	5
2. Achtergrond	6
3. Methoden	10
4. Werkwijze m.b.t. dataverzameling	13
5. Werkwijze m.b.t. analyse	14
6. Resultaten Kinderen van Aleppo	16
6.1. <i>Interview met George Tobal</i>	16
6.2 <i>Vragenlijsten</i>	21
6.2.1 Beoordeling	22
6.2.2. Herkenbaarheid.....	23
6.2.3. Emotie, sympathie en empathie	26
6.2.4. Inzicht en begrip	30
6.2.5. Weerbaarheid.....	34
6.3 <i>Observaties en interviews</i>	36
6.3.1. Overbruggend contact.....	36
6.3.2 Empathie	40
6.3.3 Weerbaarheid.....	42
6.4. <i>Overige resultaten</i>	48
6.4.1 Vorm.....	48
6.4.2 Muziek.....	49
6.4.3 Deradicalisering.....	50
6.4.4. Bewustwording democratie	51
6.4.5. Kritiek	52
7. Conclusies	53
7.1 <i>Beoordeling</i>	53
7.2. <i>Verbinding</i>	53
7.3. <i>Weerbaarheid</i>	54
7.4. <i>Overige inzichten</i>	55
8. Bibliografie	56
BIJLAGE 1	57
BIJLAGE 2	60
BIJLAGE 3	62

1. Synopsis

Nadat de vreedzame demonstraties in Syrië uitmondten in een burgeroorlog, werd “Wat hebben we verkeerd gedaan?” de kernvraag van de activisten die de Arabische lente in Syrië zijn begonnen. Met eerst niet meer dan spandoeken, megafoons, vrijheidsleuzen en collectieve dansbewegingen trokken studenten van Aleppo de straat op voor meer vrijheid. Dit was de lente waarop zij gewacht hebben. De bloemen van vrijheid zouden daar en toen tot bloei komen om de geuren van de democratie te verspreiden. Althans daar hadden ze op gehoopt. Maar toen de eerste kogel werd gelost en de eerste dode viel waren deze idealen zoek.

In deze persoonlijke monoloog vertelt George Elias Tobal het verhaal van een vreedzame vrijheidsstrijder die mishandeld, bestolen en vernederd is. In een sober toneelbeeld neemt Tobal het publiek mee door alle facetten van de Syrische oorlog. Vanuit verschillende perspectieven gebruikt hij de ervaringen van ooggetuigen, ervaringsdeskundigen en medeplichtigen die aanwezig waren bij de eerste protesten in Aleppo om een totaalplaatje te schetsen over hoe snel een vreedzame revolutie kan veranderen in een bloedige oorlog.

Kinderen van Aleppo werd geschreven en uitgevoerd door George Tobal (George en Eran producties). De voorstelling werd uitgevoerd voor regulier publiek en voor studenten van universiteiten en hogescholen. Voorstellingen op hogescholen en universiteiten kwamen tot stand met steun van de stichting voor vluchtelingstudenten (UAF).

2. Achtergrond

In de startnotitie van wordt de programmalogica van het fonds z.o.z. als volgt geformuleerd²:

“De voedingsbodem voor extremisme verminderen door de productie en verspreiding van verhalen in een artistieke vorm die de morele weerbaarheid versterken en/of groepen in de samenleving verbinden”

Een goede evaluatie richt zich niet alleen op de vraag *of* groepen in de samenleving met elkaar verbonden worden en/of de morele weerbaarheid van jongeren/ de samenleving wordt versterkt naar aanleiding van een voorstelling, maar ook op de vraag *hoe* deze ontwikkelingen naar aanleiding van een voorstelling plaatsvinden. De voorgestelde evaluatie heeft om die reden niet de vorm van een ‘effect-evaluatie’, maar een *procesevaluatie*: er wordt in samenspraak met fonds z.o.z. en de betrokken projectleiders gekeken naar hoe/ waarom de geselecteerde projecten werken om de doelen van fonds z.o.z. te realiseren, en naar wat er wel en niet goed gaat in de uitvoering van een interventie. Daarnaast wordt uiteraard de impact³ van een voorstelling in kaart gebracht.

Een eerste stap in een procesevaluatie is om in samenspraak met betrokkenen vast te stellen wat de veronderstelde werkende mechanismen zijn. Elke evaluatie gaat uit van een verandering in een situatie. De mechanismen die moeten leiden tot deze verandering zijn gebaseerd op veronderstellingen van betrokkenen over de werkzaamheid van een interventie. Een serie veronderstellingen over de werking van een interventie in een logische samenhang noemen we een ‘Theory of Change’ (Snel, 2013).

Op basis van de programmalogica zoals geformuleerd in de startnotitie is in het onderzoek naar de voorstellingen Toen ma naar Mars vertrok en Leo Africanus expliciet aandacht besteed aan de mechanismen ‘verbinding’ en ‘weerbaarheid’ (zie voor een overzicht van de theoretische uitgangspunten voor deze studies Prins, Prins, Swinkels, Elberdai 2019c; Prins, Elberdai 2019d).

² Compernelle, P., Steijn W. (2017). *CONCEPT notitie: Programma logica en implicaties voor monitoring en evaluatie*. Amsterdam. Prins Bernhard Cultuurfonds.

³ Onder impact wordt verstaan: de mate waarin een voorstelling bezoekers raakt of aanzet tot reflectie (zie ook: Idema, 2019).

Van weerbaarheid naar destigmatisering

Op basis van de studies naar 'Leo Africanus' en 'Toen ma naar Mars vertrok' konden we concluderen dat voorstellingen kunnen leiden tot weerbaarheid onder jonge mensen met een migratieachtergrond. Deze weerbaarheid komt tot uiting in het gevoel onder deze jongeren dat ze beter in staat te zijn om op een positieve manier te reflecteren op hun eigen identiteit. Waar jongeren gewend zijn om hun identiteit op een negatieve, problematische of stereotype manier gerepresenteerd te zien, boden deze voorstellingen hen de mogelijkheid om hun identiteiten weerspiegeld te zien op een manier die past bij hun ervaring.

Weerbaarheid kwam tot stand naar aanleiding van herkenning van hun eigen ervaringen/ muzikale achtergrond in de voorstellingen, in combinatie met de positieve gevoelens die deze herkenning opleverden. Deze positieve gevoelens kwamen tot stand door het kunnen lachen om (alledaagse) dingen die voor jongeren herkenbaar waren (Toen ma naar Mars vertrok) en het (samen) kunnen waarderen van mooie, herkenbare muziek (Leo Africanus). Door het op een positieve manier kunnen herkennen van hun ervaringen voelden jongeren zich ook erkend: de voorstellingen gaven hen het idee dat hun ervaringen gezien werden; dat hun verhalen ook meetellen.

We weten dus inmiddels dat verhalen impact kunnen hebben op het gebied van weerbaarheid op het moment dat ze aansluiten bij de ervaringen van mensen die hun verhalen/ ervaringen niet weerspiegeld zien in het publieke domein. Het idee dat er een kloof bestaat tussen de ervaringen van mensen met een minderheidsachtergrond en de erkenning hiervan door een dominante meerderheid komen overeen met wat Lamont (2018) een 'recognition gap' noemt. Zo'n 'erkenningkloof' heeft betrekking op een verschil in evenredig lidmaatschap tussen groepen in de maatschappij waarin we leven. Lamont stelt voor dat evenredig lidmaatschap van verschillende groepen in de maatschappij tot stand kan komen op basis van de erkenning van de gelijkwaardigheid van verschillende groepen. Stigmatisering van minderheidsgroepen staat deze erkenning in de weg. Door gedeelde (negatieve) culturele constructies van minderheidsgroepen te veranderen, vind een proces van de-stigmatisering plaats.

De ideeën van Lamont met betrekking tot de-stigmatisering lijken van toepassing op de voorstellingen Toen ma naar Mars vertrok en Leo Africanus. Met betrekking tot Kinderen van Aleppo wordt het onderzoek naar processen van de-stigmatisering doorgezet. Met het oog op het door fonds z.o.z. geformuleerde doel van verbinding, werd aan de hand van het onderzoek naar 'Kinderen van Aleppo' onderzocht op

welke manier deze voorstelling een bijdrage levert aan het de-stigmatiseren van een bepaalde groep, in dit geval 'vluchtelingen', en hoe deze de-stigmatisering tot stand komt.

Verbinding en empathie

In voorgaande studies hebben we ons voor het bestuderen van 'verbinding' gericht op het werkende mechanisme 'overbruggend contact'. De theorie achter dit mechanisme is geworteld in Allport's contacthypothese uit 1954 die stelt dat contact tussen groepen onder de juiste omstandigheden kan leiden tot een afname van vooroordelen over en weer. In de afgelopen decennia zijn de voorwaarden waaraan contact tussen groepen moet voldoen, en hoe dit contact precies verloopt uitgebreid onderzocht. Zo weten we ook dat contact tussen groepen niet altijd het gewenste positieve effect heeft (zie McLaren, 2003; Pettigrew & Tropp, 2006).

In onze studie naar de impact van 'Jihad, de voorstelling' (2019), over drie jongeren uit Almere die radicaliseren en naar Syrië vertrekken, hebben we beschreven hoe deze theatervoorstelling succesvol was in het tot stand brengen van een positieve houding ten aanzien van jongeren met een migratieachtergrond. Deze meer positieve houding hield met name verband met het feit dat jonge bezoekers zich in de hoofdpersonages konden inleven, en aan de hand daarvan konden reflecteren op de ervaring van onrecht die uitsluiting met zich meebrengt. Niet alle jonge bezoekers konden zich in deze voorstelling inleven: zo vonden we dat leerlingen die afstand ervoeren en/ of een negatieve houding hadden ten aanzien van jongeren met een migratieachtergrond zich niet konden inleven. In de laatste gevallen kwam reflectie niet tot stand en vond er geen verandering van houding plaats. In uitzonderlijke gevallen werd een negatieve houding bevestigd of versterkt.

Omdat we vonden dat het vermogen tot inleven of empathie een belangrijke voorspeller was voor reflectie, hebben we ons ten behoeve van het onderzoek naar Kinderen van Aleppo nader in dit mechanisme verdiept.

Empathie is een spontane emotionele reactie op de gevoelens (in bijzonder het gebrek aan welbevinden) van anderen (Keen 2006). Empathie kan ontstaan wanneer mensen zichzelf in een personage kunnen herkennen en als het ware van binnenuit met dit personage mee kunnen leven (Cohen, 2001). Felten, Emmen, Keuzenkamp (2015) noemen dat identificatie een voorwaarde is voor het kunnen ervaren van empathie. Hiervoor vonden we ook bewijs in de evaluatie van Jihad, de voorstelling.

Empathie wordt in de narrative impact literatuur gezien als voorloper van medelijden (*sympathy*) (Keen, 2006). Medelijden wordt gevoeld voor personages met wie we ons niet identificeren, maar met wie we wel meeleven. Het verschil tussen deze twee ervaringen zit in de afstand die we tot een personage voelen: In het geval van identificatie denken en voelen we als het personage zelf (Oatly, 2002); bij medelijden zijn de emoties die we ervaren meer afstandelijk: we voelen ons niet *als* de ander, maar we voelen *voor* de ander; we leven mee met hoe die ander zich moet voelen gegeven de situatie waarin hij/zij zich bevindt (zie ook Batson & Ahmed, 2009).⁴

Gebaseerd op deze inzichten en het gesprek dat we voor aanvang van het onderzoek met de maker, George Tobal, voerden, hebben we inzichten met betrekking tot empathie meegenomen in de dataverzameling. In het bijzonder hebben we gezocht naar de emoties die ten grondslag lagen aan empathie, indien hiervan sprake was. Daarnaast hebben we gezocht naar de mate waarin bepaalde personages het publiek aanspraken, of het publiek in staat was om deze personen en/of hun verhalen te herkennen, en op basis waarvan het publiek herkenning ervoer.

Overige mechanismen

Met betrekking tot de voorstellingen *Leo Africanus* en *Toen ma naar Mars* vertrok is ook de potentie tot verbinding onderzocht. We vonden dat de voorstelling *Toen ma naar Mars* vertrok aanleiding gaf tot verbinding aan de hand van de herkenbaarheid van de thema's van de verhalen in de voorstelling, maar in het bijzonder aan de hand van de humor en alledaagsheid waarmee het reilen en zeilen binnen de familie *EI-Fassi* werd geschetst.

Bij *Leo Africanus* speelde de muziek, die een belangrijk deel uitmaakte van de voorstelling, een mogelijke verbindende rol: leerlingen van alle achtergronden die de voorstelling bezochten vonden elkaar in de waardering van de muziek in deze voorstelling. Voor beide voorstellingen gold echter dat verbinding vooral tot stand kwam met (groepen) mensen die openstonden voor de ervaring van diversiteit. Dit laatste inzicht komt overeen met eerdere inzichten uit het onderzoek naar o.a. *Jihad*, de voorstelling (zie Prins et al, 2019a).

⁴ Batson & Ahmad (2010) beschrijven een soortgelijk onderscheid in hun studie naar de rol van empathie in het bevorderen van relaties tussen groepen. Zij refereren aan het onderscheid voelen *als* een ander als het 'imagine-self-perspective' en het voelen *voor* een ander als het 'imagine-other perspective'.

Waar met betrekking tot ‘verbinding’ dus vaak wordt gezocht naar de geijkte mechanismen die betrekking hebben op ‘overbruggend contact’ zijn er dus andere mechanismen denkbaar die wellicht (meer) potentie bieden, anders dan gebaseerd op kennis en/of empathie, om verbinding tot stand te brengen. In het onderzoek naar ‘Kinderen van Aleppo’ is met de verbindende potentie van zowel van humor als muziek, expliciet rekening gehouden.

3. Methodes

Vragenlijst

Ten behoeve van de evaluatie van Kinderen van Aleppo (KvA) is een korte vragenlijst opgesteld. De vragenlijst was in eerste instantie gericht op het in kaart brengen van de beoordeling van de voorstelling door verschillende groepen bezoekers. De ervaring leert dat toeschouwers die een voorstelling positief beoordelen, meer betrokken zijn bij de voorstelling, en zich daardoor ook meer openstellen voor de boodschap die een voorstelling probeert over te brengen (Prins et al., 2019a; Prins et al., 2019b). Negatieve beoordelingen zijn vaak gegrond in een neutrale ongeïnteresseerde houding, of in een afkeurende houding. Uit zowel positieve als negatieve beoordelingen kan informatie gehaald worden over hoe de voorstelling aansluit bij de leef- en denkwereld van toeschouwers.

Op basis van bovenstaande theoretische overwegingen naar aanleiding van de programmamologica van fonds z.o.z. omvatte de vragenlijst naast een aantal demografische kenmerken, vragen naar de beoordeling van de voorstelling, en vragen die gerelateerd waren aan herkenbaarheid, empathie en emoties tijdens de voorstelling. Daarnaast bevatte de vragenlijst een aantal stellingen met betrekking tot inzicht en begrip. We wilden ook graag weten hoe bezoekers hun ervaring van de voorstelling in hun eigen woorden zouden weergeven. Daartoe hebben we een tweetal open vragen opgenomen.

Op basis van voortschrijdend inzicht, en naar aanleiding van interviews met de makers en bezoekers, hebben we de vragenlijst tussentijds geëvalueerd, en waar we dat nodig vonden, aangepast. Naast demografische gegevens, en gestandaardiseerde meerkeuzevragen, waren ook kwalitatieve vragen onderdeel van de vragenlijst. Het doel van deze vragen was om meer inzicht te krijgen in de ervaringen van bezoekers in hun eigen bewoordingen.

Interview met de maker

Om inzicht te verkrijgen in de ideeën van de maker (George Tobal) omtrent de waarde van dit project in het tot stand brengen van verbinding en een vergroting van weerbaarheid onder hun publiek, vond een interview plaats.

Op basis van het eerder geschetste theoretisch kader bespraken we met George welke elementen van de voorstelling mogelijk konden bijdragen aan reflectie en/of meer begrip ten aanzien van mensen met een vluchtelingenachtergrond. Daarnaast bespraken we of en zo ja hoe de voorstelling herkenbaar kon zijn voor mensen met een vluchtelingen of andere migratieachtergrond, en waar deze herkenbaarheid wat George betreft toe zou kunnen leiden.

Naast de meerwaarde van het project in het licht van de door fonds z.o.z. beoogde doelen, hebben we middels dit interview in kaart gebracht wat George zelf voor ogen hadden toen hij aan dit project begon. Wat motiveerde hem om deze voorstelling te maken? Welke (aanvullende) doelen had hij zelf bij de voorstelling? Waarom koos hij voor deze vorm? Hoe en waarom verwachtte hij dat de voorstelling impact zou kunnen hebben? En welk mechanismen zouden daar volgens hem ten grondslag aan kunnen liggen?

Naar aanleiding van het interview met George Tobal werd een aantal verandertheorieën opgesteld. Dit zijn theorieën waarin veronderstellingen van betrokkenen met betrekking tot de werkzaamheid van interventies worden uitgewerkt. Deze verandertheorieën vormden de basis van de dataverzameling. Aan de hand van onze online vragenlijsten en interviewguides werden veronderstellingen die ten grondslag lagen aan de verandertheorieën getoetst.

Observaties en (informele) interviews

In onze dataverzameling hebben we ons vooral gericht op het uitvoeren van observaties voor, tijdens en na de voorstellingen en informele interviews na afloop van de voorstellingen. Daarnaast zijn er drie interviews uitgevoerd met jonge mensen met een migratieachtergrond in een meer formele interviewsetting.

De observaties voor, tijdens en na afloop van de voorstelling waren er vooral op gericht om inzicht te krijgen in 1) de samenstelling van het publiek (in termen van etnische/ religieuze achtergrond, gender en leeftijd); 2) de manier waarop bezoekers op de voorstelling reageerden tijdens de voorstelling (we letten hierbij bijvoorbeeld op applaus, gelach of concentratie) en 3) de manier waarop bezoekers na afloop hun

ervaring van de voorstelling onder woorden brachten tijdens het nagesprek. Na afloop van de voorstelling werden er met bezoekers van verschillende achtergronden informele interviews afgenomen met betrekking tot de ervaring van de voorstelling, met in het achterhoofd van de onderzoeker de werkende mechanismen opgesteld naar aanleiding van het interview met George Tobal.

Omdat snel duidelijk werd dat we met onze vragenlijsten vooral een autochtoon Nederlands publiek bereikten dat iets ouder was dan de beoogde doelgroep van studenten op universiteiten en op HBO's, hebben we bij het organiseren van interviews vooral gekeken of we jonge mensen met een migratieachtergrond konden spreken over hun ervaring van de voorstelling. De interviews hadden tot doel de betekenis van de voorstelling voor jongeren in kaart te brengen in het bijzonder met het oog op de veronderstelde mechanismen zoals verwoord door George Tobal in het interview dat we eerder met hem uitvoerden.

Methodologische beperkingen

Op het moment dat werd besloten tot een evaluatie van Kinderen van Aleppo, was de tour reeds begonnen. De dataverzameling kon pas rond het midden van de tour beginnen. De omvang van de datacollectie werd daardoor beperkt. We hebben daarom naast kwantitatief onderzoek ingezet op intensief kwalitatief onderzoek waar mogelijk. Dat betekent dat we veel aandacht hebben besteed aan observaties en informele interviews rondom (en tijdens, in het geval van observaties) de voorstellingen die we wel bij konden wonen. Door onze kwantitatieve gegevens aan te vullen met uitgebreid kwalitatief veldwerk is de betrouwbaarheid van het onderzoek voldoende gewaarborgd.

Hoewel we voldoende respons kregen op onze vragenlijst, merkten we dat niet al onze respondenten vielen in de beoogde doelgroep, nl. studenten op het HBO en op de universiteit. Met een gemiddelde leeftijd van 38 vielen onze respondenten (mogelijk) grotendeels buiten deze doelgroep. Deze bevinding is overeenkomstig de samenstelling van het publiek dat we observeerden: studenten maakten altijd deel uit van het publiek, maar vaak bestond ongeveer driekwart van het publiek uit ander publiek. Dat betekent dat met name het online deel van onze evaluatie valide is voor een grotere groep dan beoogd. Tegelijkertijd neemt daarmee de validiteit van de online vragenlijst voor de groep studenten af. We hebben de online dataverzameling op dit punt aangevuld met kwalitatief veldwerk.

Naast observaties en informele interviews werden er interviews afgenomen onder jongeren die zich in het publiek bevonden in een meer formele setting. De jongeren

die aan het onderzoek deelnamen hadden allen een migratieachtergrond, maar een heel verschillende. Jongeren waren bijv. zelf vluchteling of kinderen van vluchtelingen of ‘gastarbeiders’. Op basis van hun antwoorden kunnen we geen generaliserende uitspraken doen over de impact van de voorstelling op *alle* jongeren met een migratieachtergrond. In de rapportage maken we wel melding van de precieze achtergrond van onze respondenten en proberen we de antwoorden die ze gaven te relateren aan deze achtergrond. We geven daarmee een aanzet voor een interpretatie van de mogelijke impact van de voorstelling op jongeren met een bepaald type migratieachtergrond. Verder onderzoek is nodig om de impact van dit type voorstelling op jongeren uit verschillende categorieën in toekomstig onderzoek verder uit te werken.

4. Werkwijze m.b.t. dataverzameling

Online vragenlijsten

Voorstellingen op hogescholen en universiteiten werden vaak georganiseerd via culturele centra op de campus. We hebben betrokken medewerkers van deze culturele centra benaderd met de vraag of zij de link naar onze vragenlijst na afloop van de voorstelling wilden onder studenten die zich voor de voorstelling hadden aangemeld te verspreiden.⁵ Soms wilden medewerkers van culturele centra hierbij meehelpen, maar soms ook niet. In het laatste geval beriepen ze zich op de vernieuwde Algemene Verordening Gegevensbescherming (AVG). We hebben in overleg met deze medewerkers naar alternatieve vormen gezocht voor het verspreiden van de link. Bijvoorbeeld via Facebook.

Interview met de maker

Voor dit project werd George Tobal telefonisch benaderd en uitgenodigd voor interview. In overleg werd een datum, een tijd en een locatie vastgesteld. Tijdens het interview werkten we met een zgn. interviewgide, waarin thema’s overeenkomstig het geschetste theoretisch kader, en overeenkomstig de mechanismen zoals beschreven in het aanvraagformulier ten behoeve van fonds z.o.z. waren opgenomen. Bij elk thema waren vooraf enkele deelvragen geformuleerd. Deze deelvragen werden tijdens het interview naar eigen inzicht aangevuld.⁶ Thema’s en vragen werden tijdens het interview naar eigen inzicht ingebracht om de natuurlijke loop van het gesprek niet te verstoren. Het interview met George vond plaats in

⁵ Voor de gehele online vragenlijst zie Bijlage 1.

⁶ Voor de complete interviewgide zie Bijlage 2.

Crea, en duurde ruim een uur. Van het interview is een gedetailleerd verslag opgesteld.

Observaties en (in)formele interviews

In overleg met de George Tobal en het UAF werden data vastgesteld waarop observaties konden plaatsvinden. Deze observaties vonden plaats in Deventer, Amsterdam, Den Haag en Leiden. Alle voorstellingen die we bezochten waren voorstellingen op Hogescholen/ Universiteiten. Tijdens observaties werd de samenstelling van het publiek in termen van gender, etnische achtergrond en leeftijd in kaart gebracht. Daarnaast was er aandacht voor de reacties van het publiek tijdens en na afloop van de voorstelling tijdens het nagesprek.

Na afloop van de voorstellingen en het nagesprek zijn er ook bezoekers benaderd voor informele interviews. Met de werkende mechanismen ten aanzien van deze voorstelling in het achterhoofd, hebben we vragen gesteld over eventuele eerste indrukken naar aanleiding van de voorstelling. Mocht de gelegenheid zich daartoe lenen, zijn ook vragen gesteld over de manier waarop deze indrukken tot stand kwamen.

Tijdens de observaties na afloop van de voorstelling zijn ook een drietal respondenten uitgenodigd voor een interview in een meer formele setting. De datum, tijd en locatie van het interview werd afgesteld op de voorkeuren van de respondent. Een van de respondenten was 18 jaar oud, de andere twee waren 21 jaar. Alle drie de respondenten hadden een migratieachtergrond. Een van de respondenten was zelf gevlucht, van de andere twee waren de ouders gevlucht. Tijdens de interviews met deze respondenten stond de betekenis van de voorstelling voor deze jongeren zelf centraal.⁷

5. Werkwijze m.b.t. analyse

Op basis van het interview met George Tobal werd een aantal verandertheorieën uitgewerkt. Verandertheorieën geven alle elementen van een interventie weer in hun onderlinge samenhang. De verandertheorie geeft antwoord op de vraag hoe de gekozen werkwijze de beoogde verandering bewerkstelligt (Snel, 2013).

Verandertheorieën hadden de vorm:

⁷ Voor een overzicht van de vragen bij de formele interviews zie Bijlage 3.

Interventie > werkzaamheid interventie (kan meerdere stappen omvatten) > doel
Interventie

Analyse kwalitatieve data

Op basis van deze verandertheorieën werden de observatieschema's en de interviewguides voor de bezoekers vastgesteld. In de analysefase hebben we alle data verzameld in een bestand en daarboven de betreffende verandertheorieën opgenomen. Uit het bestand met data hebben we steeds gekeken welke delen van observaties en interviews betrekking hadden op welke verandertheorie, en die onder de betreffende theorie verzameld. Tekstfragmenten konden een bestaande theorie bevestigen of falsifiëren. Soms werd een theorie aan de hand van de beschikbare quotes aangepast. Ook werden er op basis van de data nieuwe verandertheorieën geformuleerd. Het document dat ontstond vormde de basis voor de hieronder beschreven analyse.

De online vragenlijsten bevatten een aantal kwalitatieve (open) vragen. De antwoorden op de open vragen zijn gecodeerd: op basis van de inhoud werden aan quotes bepaalde kleurcodes toegekend. Bij het coderen werden categorieën gebruikt die aansloten op de geformuleerde verandertheorieën, maar ook werden op basis van patronen in de data ook nieuwe codes toegekend.

Analyse kwantitatieve data

In totaal vulden 140 bezoekers van de voorstelling onze vragenlijst in. De kwantitatieve analyse bestond in eerste instantie uit het weergeven van beschrijvende statistieken. Daarna zijn voor alle items in de vragenlijsten (waardering voorstelling, beoordeling, herkenbaarheid, begrip en inzicht) analyses uitgevoerd om te onderzoeken of, en in welke mate deze verschillend waren voor de groep respondenten met en zonder een migratie achtergrond, hierbij rekening houdend met leeftijd en geslacht. Tot slot is, mede ook n.a.v. de bevindingen van kwalitatieve interviews, onderzocht of herkenning in de voorstelling bijdroeg aan empathie, welke elementen van de voorstelling herkenning opriepen en welke gevoelens daaraan ten grondslag lagen.

6. Resultaten Kinderen van Aleppo

6.1. Interview met George Tobal

Met George Tobal hebben we op basis van de doelen van fonds z.o.z. gesproken over de thema's weerbaarheid en verbinding, Daarnaast hebben we vragen gesteld over aanvullende werkende mechanismen die we uit de projectaanvraag ten behoeve van fonds z.o.z haalden, te weten kennis en bewustwording (over 'hoe fragiel de democratie is') en de werking van zogenaamde 'nieuwe verhalen' ('die kloppen aan de poorten van het nieuwe nederland'). We wilden in het interview ook ruimte laten aan George om inzichten over de werking van zijn project te delen die wij niet van tevoren hadden bedacht of geformuleerd. Om het gesprek te openen hebben we George gevraagd iets te vertellen over zijn loopbaan en zijn motivatie om Kinderen van Aleppo te maken.

De resultaten van het interview met George hebben we verwerkt in een aantal voorlopige verandertheorieën. Deze theorieën werden in de loop van het onderzoek bijgesteld aan de hand van onze dataverzameling.

Werkend mechanisme: overbruggend contact

Aan de basis van de voorstelling 'Kinderen van Aleppo' staan mechanismen die betrekking hebben op 'overbruggend contact'. Met overbruggend contact wordt verwezen naar een proces waarbij mensen door met elkaar in contact te komen, elkaar beter leren kennen; elkaars ervaringen leren te begrijpen en op die manier nader tot elkaar komen. Zoals beschreven in de introductie is er veel bekend over de contextuele factoren die kunnen bijdragen aan het tot stand brengen van overbruggend contact, en factoren die overbruggend contact kunnen hinderen. In het gesprek met George hebben we ons vooral gericht op de vraag hoe een voorstelling/ een verhaal kan bijdragen aan overbruggend contact.

Met betrekking tot de voorstelling zelf noemt George dat 'begrip' een centraal onderdeel is de van de aanvraag. Begrip begint met het opdoen van (nieuwe) kennis over de ander. George noemt hier dat hij graag wil dat bezoekers vluchtelingen niet altijd associëren met bestaande beelden die betrekking hebben op IS, oorlog, vluchtverhalen met bootjes, massaslachtingen, gifgasaanvallen etc.: "Er was nog een leven daarvoor". De oorlog begon niet met een oorlog maar met mensen die iets wilden veranderen. Die kennis wil hij geven.

De vorm waarin het publiek deze kennis krijgt aangereikt is het persoonlijke verhaal van drie jonge mensen (Dilan, Houda en Yousef). Deze vorm, het persoonlijke verhaal, is voor George belangrijk in het overbrengen van deze kennis om meerdere redenen. Het persoonlijke verhaal geeft de oorlog een menselijk gezicht: het beeld van de oorlog dat je hebt, krijgt ineens een gezicht, een verhaal, een gelaagdheid, waardoor het beeld minder 'eentonig' (stereotype) wordt. De persoonlijke verhalen van gewone jonge Syriërs die aan de wieg van de revolutie stonden kunnen herkenbaar zijn voor het publiek. Het gaat er hier niet om dat het Syriërs zijn, maar jonge mensen, studenten, jongens en meisjes die aan de andere kant van de straat zouden kunnen wonen.

De vraag is of deze kennis (over het leven van vluchtelingen voor de oorlog), in de beoogde vorm (persoonlijke verhalen van herkenbare jonge mensen), kan leiden tot verbinding. Verbinding bestaat er met betrekking tot Kinderen van Aleppo niet zozeer uit dat groepen mensen op basis van de voorstelling toenadering tot elkaar zoeken. Het belangrijkste doel voor George is dat de beeldvorming verandert "In de hoop dat als groepen met elkaar in contact komen, dat die beeldvorming dan niet in de weg staat. Van niet-Syriërs naar Syriërs, als je een vluchteling ontmoet dat je er niet vanuit gaat dat er een zielig mens tegenover je staat".

Voor George (en het UAF) zijn HBO's en universiteiten bij uitstek plekken waar jonge mensen kennismaken met Syrische leeftijdsgenoten, ze zitten hier samen in de collegebanken. George verwijst naar een reportage in de Volkskrant over het moeizame contact tussen Syrische en Nederlandse studenten (Volkskrant, juli 2018). Door de voorstelling hier te spelen hoopt George eraan bij te dragen dat Syrische studenten iets benaderbaar worden voor Nederlandse studenten.

Het toevoegen van gelaagdheid aan het bestaande beeld van vluchtelingen is een belangrijk doel van Kinderen van Aleppo. Het toevoegen van verhalen van 'gewone', 'herkenbare' mensen die de revolutie zijn gestart, kunnen daaraan bijdragen. Het toevoegen van deze verhalen kan ertoe leiden dat het bestaande beeld van vluchtelingen, in het bijzonder als 'zielig,' verandert. Dit beeld staat overbruggend contact mogelijk in de weg. Op basis van deze redenering zijn de volgende twee verandertheorieën opgesteld.

Verandertheorie 1, 2:

Persoonlijk verhaal van de oorlog > completer beeld van 'de vluchteling' geven > beeldvorming 'zielige vluchteling' bijsturen > mogelijkheid tot verbinding

Persoonlijk verhaal > oorlog menselijk gezicht geven > herkenbaar maken > toegankelijker maken > mogelijkheid tot verbinding

Hierbij kan worden opgemerkt dat deze twee theorieën overlappen waar het het element 'een completer beeld geven' en het 'herkenbaar' maken van de ervaringen van vluchtelingen betreft. Een completer beeld heeft betrekking op het laten zien van de menselijke kant van de ervaring van het vluchteling zijn, als contrast tegen generieke beelden van bootvluchtelingen en oorlogsslachtoffers. Deze menselijke kant van de ervaring van het vluchteling zijn is ook de basis van de tweede verandertheorie waarin 'herkenbaar maken' centraal staat. Omdat de ene verandertheorie betrekking heeft op de vorm van het verhaal, en de ander op de inhoud, onderzoeken we ze in dit onderzoek apart.

Kennis opdoen alleen is vaak niet voldoende om vertrouwde beelden van mensen te doen kantelen. Als makers willen dat hun publiek reflecteert op de ervaring van de ander, kan empathie helpen (Prins et al. 2019a, Prins et al. 2019b). Met betrekking tot Kinderen van Aleppo hoopt George dat het vertellen van de persoonlijke verhalen in de eerste helft helpt om de hoofdpersonages herkenbaar te maken, grappig. Hij wil laten zien dat ze dingen meemaken die iedereen meemaakt. Daardoor hoopt George zijn personages niet alleen toegankelijker te maken, maar ook sympathie voor hen op te wekken. Als in de tweede helft van de voorstelling deze sympathieke jongeren meemaken die heftig zijn, hoopt hij dat het publiek met hen zal meeleven:

“Wat er gebeurt, is dat mensen de hoofdpersonages sympathiek gaan vinden, dat ze van ze gaan houden, op het moment dat ze iets heftigs meemaken, dan doet het iets met je, omdat je van ze gehouden hebt”

Verandertheorie 3:

Persoonlijk verhaal > herkenning > sympathie > empathie: "het raakt je wat er met ze gebeurt omdat je van ze gehouden hebt" > reflectie > verbinding

De verwachting die hier geformuleerd wordt komt overeen met de iets meer afstandelijke vorm van 'inleven' die we eerder beschreven: het gaat er niet om dat mensen zich kunnen inleven in de ervaring van een vluchteling, dat ze zich als het ware kunnen voorstellen dat ze het zelf beleven, maar dat ze zich voor kunnen stellen hoe een vluchteling zich voelt. Door het verhaal wordt de interesse en de sympathie voor de hoofdpersonages gewekt. De situatie waar de hoofdpersonages vervolgens in terecht komen roept empathie op op basis van het voelen van sympathie.

Bij de genoemde drie verandertheorieën speelt de vorm van het persoonlijke verhaal, zoals genoemd, een belangrijke rol. George noemt in relatie tot deze vorm dat deze direct is, bijna als een biecht dichtbij komt. Zijn verwachting is dat deze directheid of nabijheid de verhalen van de hoofdpersonages aannemelijker maken. Deze aanname is wijdverspreid onder makers, maar empirisch bewijs hiervoor is schaars (2006). Keen (2006) formuleert op basis van haar onderzoek zelfs de omgekeerde hypothese: het feit dat publiek duidelijk onderscheidt dat iets 'fictie' is, verhoogt de ontvankelijkheid voor emoties onder het publiek. In de resultatensectie komen we hierop terug.

Werkend mechanisme: Weerbaarheid

Naast dat de voorstelling bedoeld is voor Nederlandse studenten, om het beeld dat ze mogelijk hebben van hun Syrische medestudenten, te verrijken, is de voorstelling ook bedoeld voor de Syrische studenten zelf. De voorstelling vertelt hun verhaal. Niet het verhaal van hoe ze in Nederland gekomen zijn, maar hoe ze de revolutie hebben beleefd. Dat er aandacht is voor dat verhaal geeft jongeren volgens George het gevoel dat hun verhaal gehoord wordt, dat hun verhalen (van hoe het er 'echt' aan toeging) ertoe doen.

Uit eerder onderzoek (naar Toen ma naar Mars vertrok, 2019; Leo Africanus, 2019) weten we dat erkenning van een ervaring die door anderen niet gezien wordt of niet op waarde geschat een positief effect heeft op de manier waarop jongeren met een migratieachtergrond hun identiteit ervaren. Het delen van dit soort verhalen geeft niet alleen anderen de mogelijkheid op een meer gebalanceerde manier naar hen te kijken, maar ook jongeren met een migratieachtergrond leren door dit soort voorstellingen op een andere (vaak positievere) manier naar zichzelf kijken. Een positieve identiteit is een belangrijk kenmerk van weerbaarheid (zie Meijer et al).

Op basis van deze inzichten is de volgende verandertheorie geformuleerd.

Verandertheorie 4:

Persoonlijk verhaal van de oorlog > vertelt het echte verhaal > geeft het gevoel gezien/ gehoord te worden > weerbaarheid (op basis van een positieve identiteit)

Ook hier spelen specifieke aspecten van de vorm van het verhaal een rol: de persoonlijke verhalen zijn, of beginnen in ieder geval, licht. De nadruk ligt dus niet steeds op de hartverscheurende beelden van de oorlog, maar op de menselijke

ervaringen. Kinderen van Aleppo overstijgt daarmee het stereotype beeld van vluchtelingen waarmee jongeren met een Syrische achtergrond in Nederland vaak geconfronteerd worden. Het geeft ze daarmee ook de mogelijkheid om zich met een ander beeld van hun eigen achtergrond te identificeren.

Werkend mechanisme: Kennis/ bewustwording

De kennis die George met deze voorstelling wil overbrengen heeft niet alleen betrekking op de 'echte' levens van vluchtelingen, maar ook over hun ervaringen met democratie. Kinderen van Aleppo gaat over studenten die een vreedzaam protest beginnen en dat protest gekaapt zien worden en uitmondde in een bloedige burgeroorlog. De conclusie dat hun boodschap is gestolen geeft niet alleen kennis over het verloop van de revolutie in Syrië, maar volgens George over "hoe fragiel de wil van het volk is". Deze kennis is niet gericht op verbinding of weerbaarheid, maar heeft 'bewustwording' over de waarde van democratie, maar ook hoe fragiel deze is, tot doel. Omdat bewustwording, in het bijzonder met betrekking tot de waarde van de democratie, ook in andere projecten van fonds z.o.z. centraal staat, is er met betrekking tot dit doel een aanvullende verandertheorie opgesteld:

Verandertheorie 5:

Verhaal studenten > inzichtelijk maken van de strijd om democratie > wat je wil bestrijden, blijft > bewustwording rondom fragiliteit van de democratie

Tot slot draagt de voorstelling, zij het op een meer indirecte manier bij aan het bewustwordingsproces rondom radicalisering. In verband hiermee noemt George de inmenging van andere (buitenlandse) partijen in de voorstelling. Deze buitenlandse inmenging komt in de voorstelling tot uiting in het personage van Ghazi (een vriend van hoofpersonage Dilan), die in de loop van de revolutie zelf radicaliseert en samen gaat werken met buitenlandse strijders. De aanwezigheid van een Franse strijder roept bij hoofpersonage Dilan ergernis op: "wat kom je hier doen? Ga terug naar je eigen land. Waarom ben je hier? Je hoeft ons niet te beschermen, niemand heeft jou dat gevraagd. Je hebt het juist kapotgemaakt." Voor mensen die misschien van plan zijn om te gaan hoopt George dat ze zich realiseren dat het doel dat zij hebben in Syrië consequenties heeft voor de mensen die daar wonen, dat de oorlog veel meer kapot maakt dan ze willen. Op basis van deze aanvulling is de laatste verandertheorie opgesteld:

Verandertheorie 6:

Verhaal over buitenlandse inmenging > perspectief van de lokale bevolking > bewustwording (bevolking zit er niet op te wachten, hoeft niet 'geholpen' te worden)

6.2 Vragenlijsten

In de online vragenlijst hebben we een aantal van de bovenstaande verandertheorieën vertaald in vragen en stellingen. Deze stellingen hadden betrekking op de beoordeling van de voorstelling, maar ook op de mate waarin het verhaal/ de personages voor het publiek herkenbaar waren, en wat de basis was voor herkenbaarheid (verandertheorie 2); welke gevoelens het verhaal/ de personages bij het publiek oproepen, en of het publiek met (een van de) personages meeleefde (verandertheorie 3); of de voorstelling leidde tot meer inzicht/ begrip ten aanzien van vluchtelingen/ het leven in een dictatuur (verandertheorieën 1 en 5), en ten aanzien van de eigen geschiedenis (verandertheorie 4).

In het beschrijven van de kwantitatieve data gaan we eerst in op de demografische kenmerken van onze respondenten. Vervolgens bespreken we de verschillende items per mechanisme, en laten, indien van toepassing, zien welke verschillen er zitten tussen verschillende groepen respondenten.

Bij het bespreken van deze data moet opgemerkt worden dat onze respondenten positief scoorden ten aanzien van de voorstelling op vrijwel alle items. Dat is in eerste plaats goed nieuws voor de makers. In de tweede plaats betekent het dat er weinig spreiding is in de resultaten of, meer concreet, dat het lastig is om significante verschillen te vinden tussen groepen omdat iedereen het erover eens is dat dit een mooie, leerzame voorstelling is, die goed in staat is om inzicht te geven in het leven van vluchtelingen/ een oorlogssituatie. Ondanks dat, vonden we een aantal significante verbanden die we de moeite van het beschrijven waard vonden, waarvan hieronder verslag.

Demografie

In totaal hebben 140 bezoekers van de voorstelling Kinderen van Aleppo de vragenlijst ingevuld. Daarvan waren er 114 vrouw (81%) en 26 man (19%). De gemiddelde leeftijd van de respondenten was 38 jaar (met een standaarddeviatie van 13,3). De jongste respondent was 17 en de oudste was 72 jaar. Daarmee was de gemiddelde leeftijd van de respondenten een stuk hoger dan de leeftijd van de

beoogde doelgroep (HBO-/WO-studenten) die we indeelden in de leeftijdscategorie 17-25.

Twintig van onze respondenten (14%) had een migratie achtergrond (tabel 1). Deze achtergrond varieerde van Syrisch tot Marokkaans- of Turks-Nederlands, maar ook waren er respondenten met een Koerdisch-, Surinaams-, Tunesisch-Nederlandse of Duitse achtergrond.

Het geringe aantal Syrische of Syrisch-Nederlandse respondenten was opmerkelijk omdat uit onze observaties bleek dat Syrische/ Syrisch Nederlandse studenten wel in aanmerkelijke getalen in de zaal zaten. Mogelijk is de taal van de vragenlijst een obstakel geweest of werd deze groep studenten om een andere reden niet door onze oproepen om de vragenlijst in te vullen bereikt. Uit onze observaties en op basis van onze interviews konden we evengoed opmaken hoe bezoekers met een Syrische achtergrond de voorstelling ervoeren.

6.2.1 Beoordeling

De gemiddelde beoordeling van de voorstelling is hoog (zie tabel 1), respondenten vonden over het algemeen, op een schaal van 1 (helemaal niet) tot 5 (heel erg), de voorstelling mooi (4,7), indrukwekkend (4,8), geloofwaardig (4,9), en leerzaam (4,5). Voor mooi is niet onder de 3 (neutraal) gescoord, dus geen enkele bezoeker die de vragenlijst heeft ingevuld vond de voorstelling niet mooi. Bezoekers vonden de voorstelling niet saai en vervelend (score van 1,2 en 1,3 op dezelfde schaal van 1 helemaal niet tot 5 heel erg). Grappig scoorde het meest neutraal (score van 3,7 op de schaal van 1 helemaal niet tot 5 heel erg).

We zien in figuur 1 dat de meeste respondenten de maximale score hebben gegeven bij 'mooi', 'indrukwekkend' en 'geloofwaardig' en de laagste score bij 'saai' en 'vervelend', er is hier weinig variatie. Bij 'leerzaam' en 'grappig' is de spreiding van de antwoorden groter.

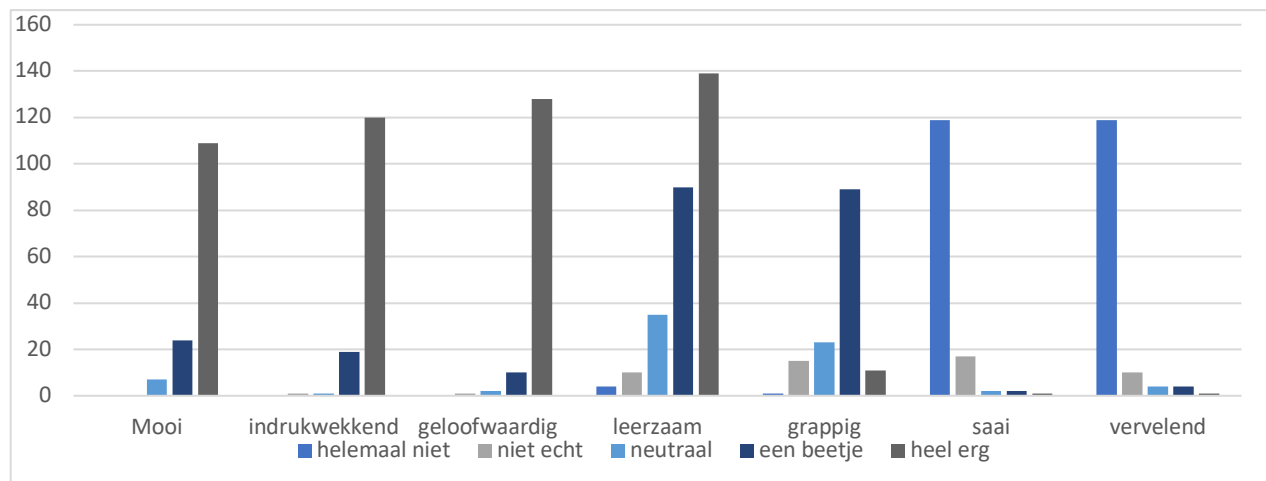
Tabel 1. Beschrijvende statistiek, beoordeling voorstelling (n=140)

	Min	Max	Gemiddelde	sd
Ik vond de voorstelling*				
-mooi	3	5	4,74	0,53
-indrukwekkend	2	5	4,83	0,45
-geloofwaardig	2	5	4,88	0,43
-leerzaam	2	5	4,54	0,73
-saai	1	5	1,22	0,61
-grappig	1	5	3,68	0,80
-vervelend	1	5	1,25	0,72

*Op een schaal van 1 (helemaal niet) tot 5 (heel erg)

Om de verdeling van de scores voor bovenstaande items te verduidelijken hebben we hieronder de frequentieverdelingen weergegeven. Hierin is duidelijk te zien dat veruit de meeste bezoekers de voorstelling de hoogste score toekenden met betrekking tot 'mooi', 'indrukwekkend', en 'geloofwaardig', en de laagste score voor 'saai' en 'vervelend'.

Figuur 1. Frequentieverdelingen van de beoordelingen van de voorstelling.

6.2.2. Herkenbaarheid

Een van de veronderstellingen van George met betrekking tot de werkzaamheid is dat mensen zich in de hoofdpersonages van Kinderen van Aleppo kunnen herkennen. De verandertheorie die hierop betrekking had was als volgt geformuleerd:

Persoonlijk verhaal > oorlog menselijk gezicht geven > herkenbaar maken > toegankelijker maken > mogelijkheid tot verbinding

Herkenning wordt verondersteld met betrekking tot zowel de ervaring van het student zijn, het revolutionair zijn als met betrekking tot de het karakter van de hoofdpersonages: gewone jonge mannen en vrouwen, die vrienden hebben, die falafel eten, die muziek luisteren; Justin Bieber luisteren. Met het oog op dit onderscheid vroegen we zowel naar de herkenbaarheid van de personages zelf als naar de herkenbaarheid van hun verhalen.

Respondenten vonden het verhaal van de jonge revolutionairen redelijk herkenbaar (gemiddelde score van 3,4 (sd=1,1) op een schaal van 1 (helemaal niet herkenbaar) tot 5 (heel erg herkenbaar)). Tijdens een van de voorstellingen gaf iemand in het nagesprek aan dat het verhaal van de hoofdpersonages representatief was voor de verhalen van revolutionairen elders in de wereld. In de vragenlijst gaf een oudere respondent aan dat hij/zij als student ook 'menigmaal had gedemonstreerd', waardoor bij hem/ haar reflectie op de onvoorziene consequenties van dit soort protest werd getriggerd:

“Hoe knap het is dat George zoveel verschillende karakters kan spelen (ook door het gebruik van muziek en de plek). En wat voor een onvoorziene gevolgen het naleven van je idealen kan hebben. In mijn studententijd heb ik ook menigmaal gedemonstreerd, waardoor ik de hele tijd moest denken aan dat ook dit soort consequenties het gevolg zou kunnen zijn. Ik vraag me dan ook af of ik het als ik in Aleppo woonde ook had gedaan”

Hier gaf herkenbaarheid dus aanleiding tot nadenken over de 'kwetsbaarheid van de democratie' (verandertheorie 5).

Respondenten vonden de personages ongeveer even herkenbaar als hun verhalen (gemiddelde score van 3,5 (sd = 1,1)). De herkenbaarheid van de personages bleek uit deze score, maar ook uit antwoorden op de vraag 'hoe zou je de hoofdpersonen uit Kinderen van Aleppo beschrijven'. 4 respondenten vulden hier in de open categorie, uit eigen beweging, 'herkenbaar' in. Uit deze bevindingen maken we op dat respondenten de personages redelijk herkenbaar vonden, net als hun verhalen. Het is ook mogelijk dat respondenten het onderscheid tussen de personages en hun verhalen niet maakten, of dat deze twee in hun interpretatie overlaptten.

In aanvulling op deze vragen, stelden we de vraag welke van de verhalen (van Dilan, Houda of Yousef) onze respondenten het meest raakte, en waarom. 99 van de 140

bezoekers noemden dat het verhaal van Dilan hen het meest raakte. 39 mensen vulden in waarom dit zo was. De antwoorden op deze open vraag waren in te delen in twee categorieën. 10 van de 39 respondenten vonden dat het personage van Dilan het meest ontwikkeld was; 16 respondenten vulden in dat ze de vriendengroep van Dilan herkenbaar vonden. 3 mensen gaven een andere reden.

De respondenten die invulden dat het verhaal van Dilan het meest ontwikkeld was, gaven daarbij als toelichting dat hij het meeste vertelde, dat het daardoor makkelijker was om je in te leven, en dat hij het best liet zien 'hoe menselijk het verhaal was'. Herkenbaarheid heeft dus ook te maken met de ontwikkeling van een personage: hoe meer detail, hoe meer grond voor (h)erkenning van de menselijke ervaring. 16 respondenten konden zich zoals genoemd herkennen in de vriendengroep van Dilan:

“Het komt heel dichtbij omdat het in een perspectief van een vriendengroep wordt verteld”

“Ik de vergelijking kon maken met mijn eigen vriendengroep en hoe die keuzes zouden maken als er een revolutie uit zou breken”

De herkenbaarheid van de vriendengroep van Dilan werd gerelateerd aan de menselijkheid van de ervaring van vriendschap. Dat was belangrijk voor de herkenbaarheid/ de toegankelijkheid van de personages, en het werkte door op de manier waarop mensen zich in de hoofdpersonages konden inleven:

“De vriendschap van de groep zo divers was en zo menselijk”

“Ja ik het erg vond om te zien dat die vriendengroep uit elkaar viel door de ontwikkeling van de protesten”

“Het was heel realistisch. Het stuk dat 1 vriend geraakt wordt met modder door de auto en het vervolg/gevoel dat daarna ontstond, raakte mij het meest. Dat onrecht!”

We kwamen de herkenbaarheid van vriendschap ook tegen in de antwoorden op de open vraag 'wat is je bijgebleven van de voorstelling'? Nog eens zes respondenten noemden hier dat de voorstelling ze was bijgebleven vanwege het verhaal van de vriendengroep van Dilan. Tot slot noemden respondenten uiteenlopende redenen voor waarom ze de voorstelling herkenbaar vonden. Daarin kwam weer de 'menselijkheid' van de ervaring terug, maar ook de herkenbaarheid op basis van

eigen ervaringen met de multiculturele samenleving, met vluchtelingen, met protesteren, met het student zijn en met de tweede wereldoorlog.

Met betrekking tot de herkenbaarheid van de verhalen concluderen we op basis van de kwantitatieve dataverzameling dat onze respondenten de verhalen in de voorstelling, en de personages redelijk herkenbaar vonden om uiteenlopende redenen, waarbij de menselijkheid van de ervaring, zoals verwacht, een belangrijke voorspeller was voor deze herkenbaarheid. Daarnaast was een belangrijke bevinding, die we niet geanticipeerd hadden, dat onze respondenten herkenning ervoeren op basis van de vriendschappen van Dilan. Niet alleen gaf de vriendschap tussen de jongens aanleiding tot herkenning, maar ook tot inleven op basis van verschillende emoties. Hieronder werken we dit thema nader uit.

We kunnen uit de kwantitatieve data niet direct opmaken wat de gevolgen van 'herkenbaarheid' waren voor eventuele mogelijkheid tot verbinding. In de bespreking van het kwalitatieve veldwerk gaan we nader in op de openingen tot verbinding die naar aanleiding van de voorstelling tot stand kwamen onder het publiek.

6.2.3. Emotie, sympathie en empathie

Een van de onderdelen van de verandertheorie met betrekking tot empathie was dat bezoekers de personages van Kinderen van Aleppo sympathiek zouden vinden; dat sympathie ervoor zou zorgen dat bezoekers zich betrokken zouden voelen bij de personages en wat er met ze gebeurt. Deze betrokkenheid zou een opening kunnen bieden voor verbinding.

Op basis van eerder onderzoek weten we dat mensen niet meer begripvol worden over de situatie van anderen, enkel door het verkrijgen van kennis over anderen, in dit geval vluchtelingen. Het is nodig dat ze zich de moeilijke situatie van de ander voor kunnen stellen, of dat ze zich in die situatie kunnen verplaatsen. Dit noemen we 'empathie'. Het is deze empathie die de mogelijkheid biedt tot verbinding. Op basis van deze inzichten formuleerden we onderstaande verandertheorie:

Persoonlijk verhaal > herkenning > sympathie > empathie: "het raakt je wat er met ze gebeurt omdat je van ze gehouden hebt" > reflectie > verbinding

Met betrekking tot het eerste deel van deze verandertheorie vroegen we onze respondenten om hun gevoelens ten aanzien van de personages onder woorden te brengen. Daarvoor brachten we naast sympathie zelf een aantal mogelijkheden in die zouden kunnen duiden op sympathie. Daarnaast boden we respondenten de

mogelijkheid hun gevoelens ten aanzien van de hoofdpersonages in eigen woorden weer te geven.

De meeste respondenten omschreven de hoofdpersonen als moedig (106 keer genoemd), idealistisch (78 keer genoemd), intelligent (68 keer genoemd), sympathiek en realistisch (beiden 57 keer genoemd). De kwalificatie dom is twee keer genoemd en onaardig nul keer. 17 respondenten vulden de open categorie in, waarbij vier keer werd genoemd dat respondenten een personage 'herkenbaar' vonden (zie hierover de vorige paragraaf).

Respondenten dichtten de hoofdpersonages kenmerken toe die kunnen duiden op sympathie voor deze personages. We veronderstelden dat empathie een mogelijk gevolg zou kunnen zijn van deze sympathie op basis van de veronderstelling 'het raakt je wat er met ze gebeurt omdat je van ze gehouden hebt'.

We hebben empathie gemeten door onze respondenten te vragen of ze met de hoofdpersonen meeleefden.⁸ Respondenten leefden erg mee met de hoofdpersonages, met een gemiddelde van 4,6 (sd=0,6). De score voor meeleven had een bereik van 3 tot 5 op een schaal van 1, helemaal niet tot 5, heel erg. Dat betekent dat niemand de score 1 en 2 toekende in antwoord op deze vraag. 5% van de respondenten kende de score 3 toe, 34% de score 4 en 61% de hoogste score: 5.

Om vast te stellen of empathie verband hield met het sympathiek vinden van een van de personages voerden we bivariate analyses uit. Deze analyses gaven geen onderlinge samenhang aan tussen kenmerken die kunnen duiden op sympathie en 'meeleven'. Dat betekent dat we op basis van deze data niet kunnen vaststellen of empathie een gevolg was van sympathie.

In onze vragenlijst vroegen we onze respondenten ook direct naar de emoties die ze naar aanleiding van de voorstelling ervoeren. Respondenten voelden zich na het zien van de voorstelling met name verrijkt (111 keer genoemd) en bedroefd (78 keer genoemd). Een beperkte groep gaf ook aan zich blij (21 keer genoemd), gefrustreerd (19 keer genoemd) en/of trots (9 keer genoemd) te voelen, niemand voelde zich verveeld. 22 respondenten vulden deze vraag zelf aan. Daarbij viel op dat 9

⁸ Hier wijken we af van het onderscheid tussen inleven en meeleven. Waar inleven in de literatuur wordt beschouwd als het voelen 'voor' een ander en meeleven als het voelen als een ander (inleven veronderstelt dus meer afstand ten aanzien van een personage), is onze ervaring dat respondenten dit onderscheid niet maken. We hebben voor 'meeleven' gekozen omdat ons dit de meer gangbare term leek om naar de ervaring van het meevoelen met personages te verwijzen.

respondenten noemden dat ze zich ontroerd/ geraakt/ emotioneel/ verdrietig voelden. De overige antwoorden omvatten: overweldigd/ onder de indruk/ in de war (6) en gemotiveerd/ geïnspireerd (2).

In antwoord op de open vraag 'wat is je het meest bijgebleven van de voorstelling' brachten respondenten hun gevoelens soms rechtstreeks in verband met de hoofdpersonages van Kinderen van Aleppo:

"De wilskracht van de jonge mensen om door te strijden"

"Het gevoel van kracht en geloof in een beter leven"

"De frustratie over de revolutie die is afgepakt. Wanneer tegen iets slechts op durft te staan met velen, maar de situatie juist slechter wordt doordat anderen de situatie misbruiken maakt mij boos"

"Het gevoel van oneerlijkheid van de situatie voor de personages die niet fictief zijn en misschien naar huis willen"

"De manier waarop George je weet te pakken en mee te nemen in het verhaal van deze studenten, in hun trieste, complexe realiteit, de mooie en hoopvolle momenten en de keuzes waar ze voor staan"

Deze antwoorden geven een interessant onderscheid weer tussen respondenten die onder de indruk waren van de voorstelling op basis van 1) de bewondering voor de moed en kracht van de hoofdpersonages, of 2) de boosheid/ frustratie over de situatie waar de hoofdpersonages in terecht zijn gekomen. In de laatste quote worden deze twee mechanismen gecombineerd en wordt de relatie met 'meeleven' gelegd.

Met betrekking tot verschillende emoties in de vragenlijst laten bivariate analyses zien dat er een positieve relatie is tussen meeleven en je 'bedroefd' voelen. De bedroefde gevoelens weerspiegelden de gevoelens die onze respondenten hadden in relatie tot de (situatie van de) hoofdpersonages. Dus: hoe bedroefder respondenten waren naar aanleiding van de voorstelling, hoe meer ze meeleefden. De andere emoties gaven geen resultaat of hadden betrekking op een van de andere mechanismen, nl. inzicht en begrip. Resultaten die betrekking hadden op inzicht en begrip bespreken we in de paragraaf hieronder.

Op basis van de kwantitatieve dataverzameling maken we op dat respondenten de hoofdpersonages van Kinderen van Aleppo sympathiek vonden, maar dat sympathie niet aantoonbaar leidde tot meer empathie. Onze respondenten ervoeren verschillende emoties tijdens de voorstelling. Zowel uit de kwantitatieve data als de antwoorden op de open vragen, maakten we op dat het ervaren van emoties (positief of negatief) wel gerelateerd was aan het meeleven met de hoofdpersonages. Op basis van de kwantitatieve dataverzameling vonden we een positieve relatie tussen 'bedroefd' voelen en 'meeleven' met een personage.

Meeleven en geloofwaardigheid

Voorafgaand aan het onderzoek vertelde George dat hij persoonlijke verhalen wilde vertellen, die dicht op de mensen zaten die hij had geïnterviewd. De stijl moest 'documentaire-achtig' zijn, direct, bijna als een biecht. Deze vorm veronderstelde George, zouden de verhalen aannemelijker maken. Hoewel we bezoekers niet hebben ondervraagd op hun ervaringen van de vertelling in eerste persoon, hebben we in het onderzoek de vraag meegenomen of bezoekers de voorstelling 'geloofwaardig' vonden.

Tijdens het analyseren van de groep mensen die de hoogste score (5) toekende op meeleven (n=74), vonden we dat deze groep mensen niet alleen hoger scoort op de beoordeling van de voorstelling, maar ook op het geloofwaardig vinden van de voorstelling. Op basis van theorie rond empathie, die stelt dat empathie een spontane reactie is op gevoelens van anderen, kunnen we veronderstellen dat het geloofwaardig zijn van de verhalen in de voorstelling, m.a.w. het geloofwaardig in beeld brengen van de ervaringen en gevoelens van de hoofdpersonages, er mogelijk voor zorgde dat mensen meer meeleefden met de personages.

Dus: mensen vonden de voorstelling geloofwaardig. We kunnen niet vaststellen of mensen de voorstelling geloofwaardig vonden op basis van de vorm (1^e persoon enkelvoud) of om een andere reden. We vonden wel dat respondenten die de voorstelling geloofwaardig vonden hoger scoorden op empathie.

Conclusie

Met betrekking tot Kinderen van Aleppo hebben we veronderstellingen onderzocht met betrekking tot de werkzaamheid van empathie. We hebben daarbij gezocht naar mogelijke routes naar empathie die kunnen wijzen op een andere route dan die van emotie alleen. Op basis van onze kwantitatieve data hebben we geen alternatieve routes kunnen vaststellen. In de antwoorden op de open vragen vonden we

aanwijzingen om te veronderstellen dat ‘herkenbaarheid’ mogelijk een rol speelt in het tot stand brengen van empathie. Deze bevinding weerspiegelt theorie die stelt dat overlap tussen het zelfbeeld en dat van de minderheidsgroep een voorwaarde is voor het ervaren van empathie. Aanvullend viel het ons daarbij op dat onze respondenten het thema ‘vriendschap’ noemden als basis voor herkenning.

Daarnaast stuitte we tijdens de data-analyse op het positieve verband tussen meeleven en geloofwaardigheid. Of de vorm (vertelling in eerste persoon enkelvoud) bijdroeg aan geloofwaardigheid hebben we niet kunnen vaststellen. Wel had het ‘geloofwaardig’ vinden van het verhaal een positief effect op het ervaren van empathie. Deze bevinding is in tegenspraak met de hypothese van Keen (2006) dat de wetenschap dat iets ‘fictie’ is bijdraagt aan de ontvankelijkheid voor emoties onder het publiek.

De emotie die in het geval van Kinderen van Aleppo leidend was in het tot stand brengen van empathie was droefenis. Deze emotie kwam ook veelvuldig aan bod tijdens de kwalitatieve dataverzameling die we in het volgende hoofdstuk beschrijven.

6.2.4. Inzicht en begrip

De eerste verandertheorie die we formuleerden had betrekking op het tot stand brengen van een ‘completer beeld’ van vluchtelingen. Het ging hier om het creëren van een meervoudig, minder stereotype beeld. Stereotype beelden van Syrische mensen als zielige, passieve, oorlogsslachtoffers en bootvluchtelingen, zouden verbinding mogelijk in de weg kunnen zitten. Op basis van deze veronderstelling, stelden we onderstaande verandertheorie op:

Persoonlijk verhaal van de oorlog > completer beeld geven > beeldvorming bijsturen
> mogelijkheid tot verbinding

We hebben er in de online vragenlijst voor gekozen om geen vragen te stellen die direct betrekking hadden op (verandering in) beeldvorming. Om na afloop van een voorstelling metingen uit te voeren over beeldvorming ten aanzien van vluchtelingen voorafgaand aan de voorstelling, leek ons niet erg betrouwbaar. Vooraf meten was logistiek niet haalbaar. Om deze redenen richtte onze analyse zich in eerste instantie op het beeld dat bezoekers hadden van de hoofdpersonages na afloop van de voorstelling. Deze analyse hebben we aangevuld met vragen over inzichten die bezoekers opdeden uit de voorstelling, en met open vragen over de meerwaarde van

de voorstelling. Vragen over 'aan wie zou je de voorstelling aanraden en waarom' en 'wat is je bijgebleven van de voorstelling' gaven hier een mooi beeld van.

Op basis van onze eerdere analyses met betrekking tot het tot stand brengen van sympathie voor de hoofdpersonages, weten we dat onze respondenten de hoofdpersonages 'moedig' (106 keer genoemd), 'idealistisch' (78 keer genoemd), intelligent (68 keer genoemd), sympathiek en realistisch (beiden 57 keer genoemd) vonden. In hoeverre deze attributies anders zijn dan vooraf aan de voorstelling weten we niet. We kunnen deze bevinding echter wel in verband brengen met andere bevindingen uit onze vragenlijst.

In het bijzonder vroegen we respondenten naar inzichten en begrip dat ze naar aanleiding van de voorstelling hadden opgedaan. Op de vraag of de voorstelling meer inzicht gaf werd wisselend geantwoord. De respondenten vonden met name dat de voorstelling meer inzicht gaf in de situatie van vluchtelingen (gemiddeld 4,6 op een schaal van 1 (helemaal niet) tot 5 (heel erg)); het leven in een oorlogsgebied (gemiddelde 4,7) en het leven in een dictatuur (gemiddelde 4,6; tabel 2).

Voor respondenten zonder migratieachtergrond gaf de voorstelling weinig inzicht in de groep mensen waar ze zichzelf toe rekenden (een score van 1,7 op een schaal van 1 tot 5). Deze vraag was dan ook meer gericht op bezoekers met een migratieachtergrond. Deze bezoekers scoorden op deze vraag met een gemiddelde van 3,1 hoger, maar niet heel hoog. In de beschrijving van de kwalitatieve dataverzameling gaan we nader in op deze bevinding.

Tabel 2. Beschrijvende statistiek 'inzicht' (N=133)

De voorstelling geeft inzicht in*:	Min	Max	gemiddelde	sd
de groep waar ik mezelf toe reken	1	5	2,23	1,31
mijn eigen geschiedenis	1	5	1,90	1,19
de situatie van vluchtelingen	3	5	4,63	0,54
het leven in een oorlogsgebied	3	5	4,70	0,49
het leven in een dictatuur	2	5	4,57	0,60
het leven in een democratie	1	5	3,11	1,39

*Op een schaal van 1 (helemaal niet) tot 5 (heel erg)

Op de vraag of de voorstelling begrip geeft voor vluchtelingen, medestudenten en mensen binnen de gemeenschap wordt met een gemiddelde score van 4,7 met

name het begrip voor vluchtelingen groter. Het begrip voor medestudenten en mensen binnen mijn gemeenschap scoort iets lager, respectievelijk 3,2 en 3,3. Als we de groep 'studenten' uitsplitsen (op basis van leeftijd t/m 24 jaar) dan zien we dat deze groep significant hoger scoort op begrip voor medestudenten: 3,9.

Tabel 3. Beschrijvende statistiek 'begrip' (N=134)

De voorstelling geeft begrip voor*	Min	Max	gemiddelde	sd
vluchtelingen	1	5	4,78	0,7
mijn medestudenten	1	5	3,2	1,2
mensen binnen mijn gemeenschap	1	5	3,3	1,4

*Op een schaal van 1 (helemaal niet) tot 5 (heel erg)

Inzichten met betrekking tot inzicht en begrip haalden we ook uit de open vragen met betrekking tot de voorstelling. In het bijzonder de vraag 'aan wie zou je de voorstelling aanraden' met de vervolgvraag 'waarom' gaf hier inzicht in.

We vonden dat respondenten de voorstelling zouden aanraden aan hun vrienden (36 keer genoemd), studiegenoten/ collega's (28 keer genoemd), familie (17 keer genoemd) en burens (12 keer genoemd). Daarnaast noemden 96 respondenten dat ze de voorstelling aan alle voorgenoemde categorieën zouden aanbevelen. 21 respondenten maakten gebruik van de open categorie om aan te geven aan wie ze de voorstelling zouden willen aanraden. Hiervan noemden 6 respondenten dat ze de voorstelling aan 'iedereen' zouden aanraden; 7 respondenten noemden dat ze de voorstelling aan zouden raden aan 'mensen die negatief staan tegenover vluchtelingen' (de antwoorden verschilden van 'kortzichtige racisten' tot 'mensen buiten mijn linkse randstedelijke kring', maar hadden over het algemeen deze strekking).

110 mensen gaven antwoord op de vraag waarom deze 'andere mensen' de voorstelling zouden moeten zien. In 35 antwoorden kwam inzicht en/of begrip terug als reden om de voorstelling aan anderen aan te raden. Daarnaast noemde een grote groep respondenten dat ze de voorstelling zouden aanraden omdat het 'een ander beeld' geeft van vluchtelingen (30 keer genoemd). De antwoorden in deze categorie verschilden van 'geeft een beeld voorbij stereotypering' tot 'laat de andere kant zien', maar hadden over het algemeen deze strekking.

Inzicht, begrip en geloofwaardigheid

Bivariate analyses laten zien dat de sterkste onderlinge correlatie wordt gevonden tussen het beoordelen van de voorstelling als geloofwaardig en indrukwekkend ($r=0,53$; $p<0,01$), leerzaam en geloofwaardig ($r=0,55$; $p<0,01$) en leerzaam en indrukwekkend ($r=0,40$; $p<0,01$). Dit betekent dat mensen die de voorstelling geloofwaardig vonden deze ook indrukwekkend vonden en vice versa. Hetzelfde geldt voor leerzaam en geloofwaardig: vond men de voorstelling leerzaam dan vond men over het algemeen de voorstelling ook geloofwaardig en indrukwekkend en vice versa. Verder zijn er geen onderlinge verbanden met een $r>0,4$ gevonden.

Aanvullend vonden we dat de groep die maximaal (5) scoorde op meeleven ($n=73$) ook hoger scoort op de positieve beoordelingen (mooi, geloofwaardig, leerzaam, indrukwekkend en grappig) en ook hoger op de stelling in welke mate de voorstelling inzicht geeft in het leven in een dictatuur en het leven in oorlogsgebieden. Hierin vinden we bevestiging van onze eerdere bevinding dat routes naar inzicht en begrip vaak lopen via empathie (zie Prins et al 2019a; 2019b): kennis van een ander alleen is niet genoeg om mensen nader tot elkaar te laten komen, mensen moeten ook de gevoelens van die ander, gegeven hun situatie, kunnen begrijpen en/of ervaren.

Interessant is de afwezigheid van een positief verband tussen meeleven en 'inzicht in de situatie van vluchtelingen' of 'begrip voor vluchtelingen'. Waar George veronderstelde dat kennis zou leiden tot een meer gelaagd begrip voor de jonge mensen die aan de wieg stonden van de revolutie, lijkt de kennis die opgedaan wordt niet zozeer betrokken te worden op de jongeren zelf, maar op de situatie waarin zij zich bevonden. Hoewel 'inzicht in de situatie van vluchtelingen' en 'begrip voor vluchtelingen' hoog scoorden, lijkt er op basis van onze dataverzameling geen verband te zijn met empathie.

Conclusie

De bevindingen met betrekking tot inzicht en begrip uit de kwantitatieve dataverzameling sluiten mooi aan bij de vooraf geformuleerde verandertheorieën: onze respondenten deden aan de hand van de voorstelling meer begrip op voor de situatie van vluchtelingen. Met name de significant hogere score onder de leeftijdscategorie 17-24 (studenten) ten aanzien van inzicht en begrip is voor de doelstellingen van de voorstelling belangrijk: de voorstelling was bedoeld om jongeren in deze categorie nader kennis te laten maken met hun Syrische medestudenten.

Hoewel de resultaten dus hoopvol stemmen, is het de vraag of onze respondenten niet bij voorbaat al (min of meer) begripvol was ten aanzien van deze groep. Dat hebben we op basis van dit onderzoek niet kunnen vaststellen. Dat neemt niet weg dat door deze groep de potentie van de voorstelling wordt genoemd om inzicht en begrip tot stand te brengen onder mensen die minder positief staat ten aanzien van vluchtelingen. Interessant hierbij is dat onze respondenten, in overeenstemming met de verwachting van George, noemen dat ze door de voorstelling een 'ander/ meer compleet/ minder stereotype' beeld kregen van vluchtelingen.

Of de resultaten uit deze paragraaf zich vertaalden in een toenadering tussen Syriërs en niet-Syriërs in de praktijk valt buiten het bereik van de vragenlijst. In de beschrijving van de kwalitatieve dataverzameling gaan we hier nader op in.

6.2.5. Weerbaarheid

Bovenstaande resultaten geven inzicht in de mate waarin de voorstelling in staat is bij te dragen aan openingen voor verbinding tussen Syriërs en niet-Syriërs. De vierde verandertheorie die we in samenspraak met George formuleerden had betrekking op Syrische jongeren zelf. Onder weerbaarheid verstaan we de capaciteit van jonge mensen om op een positieve manier te reflecteren op hun eigen identiteit.

We veronderstelden dat de voorstelling een kant van de oorlog laat zien waar jonge Syriërs zich in herkennen; dat ze daardoor erkenning ervaren van hun ervaringen, niet als vluchtelingen, maar als studenten die iets wilden veranderen in hun land. Het vertellen van dit verhaal, zo veronderstelden we in samenspraak met George, kan ertoe leiden dat jongeren zich gezien/ gehoord voelen; dat ze het idee krijgen dat hun verhaal ertoe doet. Deze veronderstellingen formuleerden we in de volgende verandertheorie:

Persoonlijk verhaal van de oorlog > vertelt het echte verhaal > geeft het gevoel gezien/ gehoord te worden > weerbaarheid [positieve identiteit]

Hoewel vooral onze kwalitatieve dataverzameling inzicht bood in dit mechanisme, gebruikten we de kwantitatieve dataverzameling om inzicht te krijgen in de vraag in hoeverre de voorstelling inzicht bood in het eigen verhaal/ de eigen geschiedenis en/ of de geschiedenis van de gemeenschap waar respondenten zich toe rekenen.

De logica hierachter was dat om weerbaarheid teweeg te brengen een voorstelling op z'n minst moet aansluiten bij de ervaring van jonge mensen, en daar het liefst

(iets positiefs) aan toevoegen. Uit eerder onderzoek (zie rapportage Toen ma naar Mars vertrok, Prins et al., 2019c) blijkt dat onbevooroordeelde kennis over de eigen achtergrond en de eigen gemeenschap, juist onder jongeren die te maken hebben met sterke stereotyperingen met betrekking tot hun achtergrond of identiteit, kan bijdragen aan een positief zelfbeeld.

In onze kwantitatieve dataverzameling zaten helaas te weinig Syrische bezoekers om deze vraag toe te spitsen op Syrische studenten. Er zaten ook weinig mensen met een migratieachtergrond in onze dataverzameling, waarvan het tevens aannemelijk was dat sommigen daarvan wel en anderen geen achtergrond als vluchteling hadden. De groep respondenten met een migratieachtergrond was bovendien jonger (gemiddelde leeftijd 30 t.o.v. 39 bij de respondenten zonder migratie achtergrond) en vaker man (gemiddeld 25% t.o.v. 18 % is man). Dat betekent dat we over deze groep respondenten moeilijk uitspraken kunnen doen die we uitsluitend kunnen toewijzen aan het feit dat deze respondenten een migratieachtergrond hebben.

Het apart analyseren van de groepen respondenten met en zonder migratieachtergrond laat zien dat respondenten met een migratieachtergrond significant hoger scoren in het inzicht in de eigen geschiedenis (gemiddeld van 3,1 t.o.v. gemiddeld 1,7 voor mensen zonder migratieachtergrond). Tussen mensen met en zonder migratieachtergrond wordt ook een significant verband gevonden met betrekking tot inzicht in de eigen groep en begrip voor mensen in eigen gemeenschap. Dat respondenten met een migratieachtergrond op deze punten meer uit de voorstelling haalden dan mensen zonder migratieachtergrond is logisch: de voorstelling ging immers over *hun* achtergrond. De kwalitatieve dataverzameling geeft meer inzicht in wat respondenten met een migratieachtergrond precies uit de voorstelling haalden en in hoeverre eventuele nieuwe kennis leidde tot een verdieping of verbreding van kennis van de eigen geschiedenis of eigen gemeenschap.

Ook zijn van de respondenten met een migratieachtergrond de antwoorden op de open vraag 'aan wie zou je de voorstelling aanraden' en de vervolgvraag 'waarom' geanalyseerd. Van de respondenten die deze vraag beantwoordden (n=16) noemde de helft (8) dat ze de voorstelling zouden aanraden vanwege het duidelijkere/ meer realistische/ nieuwe/ andere beeld van de situatie in Syrië dat de voorstelling schetst. Een negende respondent noteerde het volgende antwoord:

“Mijn familie krijgt een stukje erkenning voor de dingen die zij mee hebben gemaakt in Afghanistan.”

Deze bevinding duidt erop dat de voorstelling niet alleen een functie had in het verrijken van het beeld vluchtelingen onder mensen zonder migratieachtergrond, maar ook in het erkennen van een behoefte die er leeft onder mensen met een vluchtelingen-/migratieachtergrond, namelijk dat mensen met een autochtone achtergrond een ander beeld krijgen van vluchtelingen; een beeld dat aansluit bij hun ervaringen. In de bespreking van het kwalitatieve materiaal gaan we nader in op deze bevinding.

6.3 Observaties en interviews

Onze bevindingen tot nu toe komen voort uit de online vragenlijst die we afnamen onder het publiek van 'Kinderen van Aleppo'. Deze bevindingen hebben vooral betrekking op onze verandertheorieën met betrekking tot het mechanisme van 'overbruggend contact'. In dit deel van het rapport gaan we nader in op de inzichten die we uit onze kwalitatieve dataverzameling hebben gehaald. Deze inzichten hadden betrekking op overbruggend contact, maar ook op een voor fonds z.o.z. ander belangrijk mechanisme, namelijk weerbaarheid.

De kwalitatieve dataverzameling bestond uit een viertal observaties van voorstellingen, inclusief nagesprekken, gecombineerd met informele gesprekken met bezoekers na afloop van de voorstelling en drie interviews met jongeren met een Koerdische, Iraakse en Syrische achtergrond. Ook betrekken we bij deze analyses antwoorden uit de open vragen van de online vragenlijst.

6.3.1. Overbruggend contact

Het belangrijkste element van overbruggend contact is dat mensen elkaar beter leren kennen. Met betrekking tot 'Kinderen van Aleppo' leert het publiek de persoonlijke ervaringen kennen van jonge mensen die de oorlog in Syrië hebben meegemaakt; die aan de wieg stonden van de revolutie. Een revolutie die uitmondde in een oorlog waarvoor miljoenen Syriërs zijn gevlucht.

Een completer beeld

Een centrale veronderstelling met betrekking tot deze voorstelling was dat door het bieden van een completer beeld van de ervaring van vluchtelingen, de voorstelling een beeld kon laten zien dat voorbijgaat aan het stereotype beeld van een 'zielige

vluchteling'. Het bieden van een completer beeld zou kunnen bijdragen tot mogelijkheden tot verbinding op basis van menselijke, herkenbare ervaringen.

Uit de online dataverzameling concludeerden we dat veel mensen met een autochtone achtergrond het waardeerden dat de voorstelling een minder eenzijdig beeld gaf van vluchtelingen/ de oorlog in Syrië en dat de voorstelling hoog scoorde op 'inzicht en begrip' ten aanzien van vluchtelingen. We noemden daar ook dat de helft van de respondenten met een migratieachtergrond de voorstelling zouden aanraden vanwege het andere/ nieuwe perspectief dat de voorstelling biedt op de oorlog in Syrië. Ook tijdens de kwalitatieve dataverzameling viel het ons op dat het juist de bezoekers met een migratieachtergrond waren die zich uitten in termen die passen bij dit mechanisme.

Tijdens de nagesprekken die we observeerden en in de gesprekken die we voerden werd er twee keer door een persoon een autochtone achtergrond genoemd dat het fijn was dat er eens een 'lokaal' perspectief werd gegeven en dat het fijn was dat door de voorstelling Syriërs een 'andere dimensie' krijgen:

“Normaal worden Syriërs als vluchtelingen gezien, maar in dit stuk kregen ze een andere dimensie. ‘Deze voorstelling liet ze heel menselijk zien.’”

(Verslag voorstelling Amsterdam)

Zes personen met migratieachtergrond noemden in dit verband het veelvuldig voorkomen van stereotype beelden van de oorlog in Syrië. Daarbij werd vooral gewezen naar de rol die media hebben bij het verspreiden van dit beeld. Naar aanleiding van de voorstelling uitten ze de hoop dat 'Nederlandse mensen' zouden inzien dat 'iets twee kanten heeft'; 'dat er toch nog dingen goed gaan'; 'dat Syriërs gewoon mensen zijn'; dat 'George laat zien dat er meer was dan oorlog' en dat de voorstelling 'een ander perspectief op de oorlog' laat zien.

Dat bezoekers met een migratieachtergrond dit punt benadrukten duidt erop dat deze bezoekers erkenning missen voor een deel van hun ervaring. Deze erkenning, of het gebrek daaraan bespreken we verderop in dit hoofdstuk.

Bezoekers van de voorstelling Kinderen van Aleppo kregen een completer beeld, en leerden hier iets van. Toch is alleen 'iets leren' over een ander niet genoeg voor overbruggend contact. Overbruggend contact gaat ook over 'met elkaar in contact komen' en het gesprek met elkaar aangaan. Het nagesprek bood daar gelegenheid toe.

Overbruggend contact: het nagesprek

Het nagesprek bestond uit een gesprek in de zaal direct na afloop van de voorstelling. Dit gesprek vond plaats onder begeleiding van een nagespreksleider en in de aanwezigheid van George zelf. Een theaterzaal, weten we (zie rapportage Jihad de voorstelling, Prins et al., 2019a), is een kwetsbare plek om een nagesprek te voeren. Toch waren de nagesprekken rondom 'Kinderen van Aleppo' goed in staat om te doen waar ze voor bedoeld waren: mensen met elkaar in contact/ in gesprek brengen.

Bij de voorstellingen waren vaak jonge Syriërs aanwezig. We vonden dat mensen niet alleen aangegrepen werden door de voorstelling maar ook, of juist, door bijdragen van jonge Syriërs aan het nagesprek. Na afloop deelden deze jonge mensen vaak hun eigen ervaringen met de oorlog. Sommigen konden erover praten, anderen deden dat liever niet en lieten hun emoties op een andere manier zien. Dat de voorstelling tot emoties leidde onder jonge mensen van Syrische afkomst tijdens het nagesprek bleef veel mensen bij:

“De reactie van de man op de voorste rij, die na de voorstelling nog even bleef zitten, duidelijk aangedaan, om alles te verwerken, en daarna de foto's van Assad verscheurde” (uit de online vragenlijst)

“De persoon met wie ik was en wat voor uitwerking het op hem had” (uit de online vragenlijst)

“Het was enorm bijzonder. Allemaal jonge mensen een discussie achteraf. Veel mensen in de zaal moesten huilen. Je bekeek de voorstelling door de ogen van de Syrische studenten die er waren en toen zij begonnen te huilen moesten wij allemaal slikken of pinkte ook een traantje weg” (uit de online vragenlijst)

Door na afloop van voorstelling jonge Syrische mensen aan het woord te laten over hun ervaringen, leerden mensen iets over wat deze jongeren hebben meegemaakt:

Na dit antwoord is het kort stil (paar sec.) in de zaal, daarna neemt een Syrisch studente met hoofddoek (die ik na afloop ook even spreek) het woord en zegt dat Aleppo ook haar stad is. Ze wordt emotioneel en vertelt dat ze de revolutie heeft meegemaakt, dat ze op muren slogans heeft geschreven en soms haar hoofddoek af deed om niet herkend te worden. Ze moet huilen en het is even stil in de zaal. De Syrische studente vervolgt haar verhaal en zegt

dat ze soms spijt heeft dat ze demonstreerde voor vrijheid: 'Wij hebben die oorlog veroorzaakt.'

(Verslag voorstelling Leiden)

Een aantal Syrische studenten ging in het nagesprek ook in op waar ze in Nederland tegenaan lopen. Het leren over de ervaringen van Syrische studenten emotioneerde bezoekers soms; soms gaven deze ervaringen aanleiding om samen te lachen:

Sofie vraagt wat volgens Isra het grootste misverstand is in het beeld dat Nederlanders hebben van Syriërs. Isra vertelt dat Syriërs gewone mensen zijn; 'We zijn wel een derdewereldland, maar we zijn educatief, we luisteren liedjes, spreken diverse talen en hebben een mooie cultuur.' Hier moeten sommige mensen om lachen, omdat Isra dit met zo een overtuiging in haar stem zegt.

(Verslag voorstelling Leiden)

De gespreksleider vraagt hoe het voor Peshmerga was toen hij net in Nederland was: 'Je verlaat Syrië, je denkt ik heb geen problemen meer, maar dan beginnen de problemen pas [gelach]. Ik kon geen ei bakken [gelach], maar gelukkig hebben we boterham hier en kaas, gelijk geëmancipeerd! [gelach].

(Verslag voorstelling Amsterdam)

Door het woord te krijgen en te nemen tijdens het nagesprek dragen Syrische jongeren in het publiek bij aan het beeld dat ze meer zijn dan 'zielige' vluchtelingen. Ze namen de gelegenheid om niet-Syriërs iets te vertellen over hun land en over hun ervaringen in Nederland. Deze ervaringen zijn niet alleen tragisch, maar ook mooi en soms grappig. Uit eerder onderzoek (zie Prins et al., 2019c) weten we ook dat 'samen lachen' een belangrijke rol kan hebben in het tot stand brengen van verbinding.

Overbruggend contact gaat zoals gezegd niet alleen om het 'leren over elkaar' maar ook over 'in contact komen met elkaar'. Een van de veronderstellingen waar we mee werkten was dat overbruggend contact gehinderd kan worden door het beeld van de 'zielige' vluchteling dat mensen terughoudend maakt om contact aan te gaan: wat moet je immers zeggen tegen iemand die zoiets vreselijks heeft meegemaakt? Tijdens een van de nagesprekken vonden we bevestiging voor de manier waarop beeldvorming overbruggend contact in de weg kan zitten, en tegelijkertijd hoe het nagesprek eraan bijdroeg deze hindernis uit de weg te ruimen:

Een jonge dame vooraan in de zaal steekt haar vinger op. Ze legt uit dat ze binnenkort hier in Amsterdam in een woongroep/flat met Syrische statushouders gaat wonen. Ze heeft er erg veel zin en vraagt aan Peshmerga en George wat zij toentertijd prettig vonden qua hulp: 'Ligt het gevoelig? Wat kan ik beter wel of niet doen?'

Peshmerga zegt: 'Wil je een eerlijk of leuk antwoord? Gewoon helemaal niks doen!'

[Gelach]

Iemand in de zaal roept: 'Doe normaal!'

George zegt dan als laatst: 'Je kan met taal helpen maar gewoon normaal doen, dat is belangrijk!'

(Verslag voorstelling Amsterdam)

6.3.2 Empathie

In de kwantitatieve dataverzameling hebben we veel aandacht besteed aan de werking van empathie. De veronderstelling daarbij was dat empathie de mogelijkheid opent voor verbinding. Met betrekking tot overbruggend contact constateerden we al eerder dat kennis vaak niet genoeg is om voor begrip te zorgen. Voor begrip is het nodig dat bezoekers mee kunnen leven met de ervaring van de ander.

Uit de kwantitatieve dataverzameling weten we dat veel mensen met de voorstelling meeleefden. De kwalitatieve dataverzameling ondersteunt deze bevinding. Tijdens de nagesprekken noteren we vijf keer dat mensen zeggen dat ze de voorstelling 'aangrijpend'/ 'indrukwekkend'/ 'interessant' vinden in combinatie met het noemen van de ervaring dat ze door de voorstelling 'meegenomen'/ 'meegevoerd' worden met de personages:

Een oudere blanke man zegt dat hij de voorstelling heel aangrijpend vond, hij werd meegenomen in alle vier de personages. Maar hij vindt wel dat George de verwoesting van Syrië bij de rest van wereld legt. Hij vraagt aan George wat hij kan doen, want hij weet het niet.

(Verslag voorstelling Leiden)

Een blonde vrouw die vooraan in de zaal zit zegt dat ze het interessant vond om meegenomen te worden in zo een situatie. De voorstelling liet haar inzien dat iedereen in een oorlogssituatie terecht kan komen: 'Het is zo willekeurig.'

(Verslag voorstelling Amsterdam)

Deze quotes laten zien dat mensen die de voorstelling aangreep; die meeleefden met de personages, de voorstelling ook gebruikten om te reflecteren op bepaalde aspecten van de oorlog in Syrië.

Conclusie

Op basis van de kwantitatieve analyse wisten we al dat de voorstelling succesvol was in de eerste stap richting overbruggend contact, namelijk dat deze de mogelijkheid biedt om 'iets leren over een ander'. Uit de kwalitatieve dataverzameling haalden we meer informatie over de omstandigheden waaronder dit 'leren over een ander' ook uitmondde in een serieus gesprek met de ander. In bovenstaande paragrafen hebben we ons met name gericht op het nagesprek als context voor overbruggend contact.

Waar het bij andere voorstellingen nog wel eens misliep met het overbruggende contact tijdens nagesprekken omdat gesprekken niet goed begeleid werden of omdat bezoekers (leerlingen) zich niet in elkaars ervaring konden herkennen, of er juist te weinig aanleiding was om in discussie te gaan (zie de evaluaties van Jihad en Nadia, Prins et al. 2019a, en 2019b), vonden we dat het nagesprek in het geval van kinderen van Aleppo deed waar het voor bedoeld was: het faciliteren van overbruggend contact.

We hebben in het bijzonder beschreven hoe bezoekers aangegrepen werden door de verhalen en de reacties van Syriërs na afloop van de voorstelling en hoe deze reacties aanleiding gaven voor verschillende emoties en voor gesprekken over de situatie van en het contact met (jonge) Syrische vluchtelingen.

We hebben niet kunnen achterhalen waarom de nagesprekken van Kinderen van Aleppo meer succesvol waren dan andere nagesprekken. Mogelijk heeft dit te maken met de samenstelling van het publiek (de gemiddelde leeftijd van het publiek van Kinderen van Aleppo lag een stuk hoger dan bij andere voorstellingen). We veronderstellen dat ook de 'heftigheid' van de verhalen van de Syrische studenten, de emoties die deze verhalen opwekken bij de studenten zelf en het publiek, hier iets mee te maken kan hebben. Vervolgonderzoek zou hier meer duidelijkheid over kunnen geven.

6.3.3 Weerbaarheid

In deze paragraaf gaan we nader in op de indruk die Kinderen van Aleppo achterliet op jonge mensen met een migratieachtergrond. In het bijzonder wilden we weten of jongeren door deze voorstelling het idee kregen dat er aandacht was voor hun verhalen, voor hun ervaringen en of ze zich hierdoor gezien/ gehoord/ erkend voelden. Het gaat er hier zoals eerder gesteld om dat jongeren leren op een meer positieve manier op zichzelf en op hun eigen identiteit te reflecteren (zie ook rapportage Toen ma naar Mars vertrok, Prins et al., 2019c).

We richtten ons bij het analyseren van de data op jonge mensen met een migratieachtergrond, maar in het bijzonder op jonge mensen wiens (geschiedenis van) migratie een vlucht uit een oorlogssituatie omvatte. We troffen tijdens ons veldwerk met name veel jonge mensen met een Syrische achtergrond wiens ideeën over de voorstelling we uitgebreid noteerden op basis van nagesprekken waar we aanwezig waren, en (informele) interviews die we uitvoerden. Daarnaast voerden we een interview uit met een jongeman wiens ouders uit Irak waren gevlucht. Uit onze kwalitatieve dataverzameling maakten we een aantal dingen op met betrekking tot de werking van Kinderen van Aleppo die we hieronder uiteenzetten.

‘Alleen maar pijnlijk gevoel’

Bij de beschrijving van wat de voorstelling teweegbracht bij bezoekers met een Syrische of andere vlucht/ migratieachtergrond, beginnen we bij een groep mensen die we tijdens ons onderzoek niet spraken, maar wel observeerden. Dit waren jonge mensen die het kijken naar de voorstelling te pijnlijk vonden en de zaal uitliepen, of jonge mensen die de voorstelling wel afkeken, maar te kennen gaven hier een ‘alleen maar pijnlijk’ gevoel aan over te houden. We observeerden een aantal keer dat jonge mensen huilden of aangaven dat ze gehuild hadden tijdens de voorstelling:

Na afloop van de voorstelling wordt duidelijk dat het de dame die wegliep iets teveel werd. Twee andere Syrische vrouwen zeggen tegen hun docent dat ze ‘een beetje’ gehuild hebben tijdens de voorstelling. De docente reageert door te zeggen ‘dat is ook goed’. Een jonge met hele rode ogen (van het huilen?) spreekt George aan. Ik spreek ondertussen met de docenten van de Syrische cursisten. Ze vertelt dat sommige cursisten niet wilden komen, omdat ze niet aan de oorlog herinnerd willen worden.

(Verslag voorstelling Deventer)

Andere bezoekers zagen dat ook:

Op de vraag 'wat is je bijgebleven' noemde een respondent:

“De reactie van de man op de voorste rij, die na de voorstelling nog even bleef zitten, duidelijk aangedaan, om alles te verwerken, en daarna de foto's van Assad verscheurde.”

We kunnen op basis van het onderzoek moeilijk stellen wat dit 'pijnlijke' gevoel voor jonge mensen deed. De docent uit de eerste observatie lijkt van mening te zijn dat het verdriet goed is voor haar studenten. Wij kunnen hier op basis van dit onderzoek geen uitspraken over doen. Wel observeerden we een deelnemer aan een nagesprek met een Syrische achtergrond die tijdens het nagesprek te kennen gaf tijdens de première van de voorstelling gehuild te hebben:

“Mahir vertelt dat hij op de première moest huilen: 'Het had zoveel elementen die ik had weggestopt'.”

Dat de voorstelling *Kinderen van Aleppo* ook bij Syrische studenten emoties oproep, daarover is weinig twijfel. Of de confrontatie met dit soort ervaringen louterend werkt, voor wie, en wanneer zijn vragen voor vervolgonderzoek.

Erkenning van een herinnering aan een land voor de oorlog

Er waren ook jonge mensen die ondanks dat ze geëmotioneerd waren, toch het woord namen tijdens het nagesprek. In hun reacties noemden deze jonge mensen dat ze geëmotioneerd waren door de voorstelling, maar ook vaak dat de voorstelling ze had herinnerd aan een leven in Syrië voor de oorlog:

“ik heb al in zes jaar het woord revolutie niet meer gehoord. Nu komt het weer tot leven bij mij”.

Na afloop spreek ik twee dames die samen naar de voorstelling zijn gekomen. Het Syrische meisje [Amal] vertelt vol enthousiasme dat George “dingen vertelde over Aleppo die zo herkenbaar waren voor mij. Die ik ook mee maakte, het was een soort van kunst wat hij deed. Zoals dat gepst dat ken ik... en dat mis ik [zegt ze lachend] ...want normaal irriteert mij dat.”
(Verslag voorstelling Leiden)

De Syrische jonge vrouw uit het observatieverslag hierboven heeft ook meegedaan aan een interview over de voorstelling. Dit was een emotioneel interview dat zowel in het Nederlands, Engels en Arabisch plaatsvond. De naam van deze jonge vrouw is in dit verslag gefingeerd.

“Amal: Hij heeft laten zien waarom we eigenlijk in opstand opkwamen. Hij vertelde dat we onderdrukt werden in Syrië door het regime. En... dat studenten in opstand kwamen tegen het regime. Dat mensen de onderdrukking zat waren. Hij heeft aangegeven dat we in Syrië veel groepen hebben; soennieten, sjiieten, alevieten. Hij heeft ook aangegeven dat we bevriend waren met elkaar. Dat vond ik ook goed, want we waren zo. Dat vond ik mooi om te zien. We hadden geen discriminatie met elkaar. We discrimineren elkaar niet als je Christelijk bent of... Qua trouwen is andere verhaal, maar samenleven discrimineren we niet. Dat vond ik super goed dat hij dat liet zien. Als ik naar nieuws kijk... [even stil] over Syrië zie ik alleen oorlog, verdriet, doden. Ik zie niet dit op tv. En dit is ook Syrië. Dit ben ik ook. Dit is mijn land. Mijn *culture*.”

Uit deze reactie maken we op dat de voorstelling niet alleen in staat was om bij deze respondent een herinnering aan Syrië naar boven te brengen, maar ook de terugkerende herinnering van Syrië als een land in oorlog, aan te vullen met herinneringen aan Syrië als het land zoals het er voor de oorlog uit zag. Uit eerder onderzoek (Toen ma naar Mars vertrok, Prins et al., 2019) weten we dat eenzijdige beeldvorming niet alleen het beeld van mensen met een migratieachtergrond vertekend, maar ook de manier waarop ze naar zichzelf kijken. Voor vluchtelingen betekent dat dat ze soms vergeten dat je geen vluchteling ‘bent’, maar dat het een situatie is waar je in terecht bent gekomen. Door het publiek mee terug te nemen naar het Syrië uit de tijd van de opstand, werkte de voorstelling niet alleen destigmatiserend voor mensen die de oorlog in Syrië alleen uit het nieuws kennen, maar mogelijk ook voor Syrische vluchtelingen die zich met de oorlog zijn gaan identificeren.

Erkenning van een (onverteld) verhaal

Kinderen van Aleppo vertelt een persoonlijk verhaal van de oorlog in Syrië. Onze vraag was of jonge mensen met een Syrische achtergrond zich in dit verhaal konden herkennen, en zich hierdoor erkend zouden voelen; het idee zouden krijgen dat hun verhalen ertoe doen. Hoewel de kwalitatieve dataverzameling kleinschalig was, haalden we hieruit wel belangrijke aanwijzingen over hoe jongeren met verschillende achtergronden deze voorstelling ervoeren.

De belangrijkste aanwijzing dat Kinderen van Aleppo voldeed aan een behoefte die gevoeld werd door jongeren met een (Syrische) migratieachtergrond kwam van Amal, de Syrische jonge vrouw die we eerder citeerden:

“Amal: Ik ben echt blij dat ik zo een voorstelling heb gezien en is gemaakt, want hij heeft een *message* doorgestuurd naar Westers.

Int.: Wat is die boodschap volgens jou?

Amal: Echte verhalen... echte gebeurde verhalen, want... ik zie weinig persoonlijke verhalen over mensen in Syrië... alleen de media. Je voelt het gewoon... echte verhalen. Het gaat ook over mij. Ik was een van die studenten die ook ging demonstreren.”

Amal maakt hier een onderscheid tussen verhalen door Westerse media en ‘echte verhalen’, verhalen over mensen zoals zij zelf. De interviewer vraagt aan Amal hoe het voelde om dit verhaal te horen:

“Amal: Ja, gek! Toen voelde ik mij... gelukkig ben ik hier ... veilig... om te zien... Ik weet niet waarom... ik voelde me emotioneel in de zaal. Ene kant verdrietig omdat het over mijn land gaat en over Aleppo waar ik vandaan kom. Maar ook... [even stil] trots... omdat ik zag waarom wij in opstand kwamen ... omdat wij waren het regime zat. Het klinkt misschien gek [lacht] ... maar ik zag mijn vrienden en ik op het podium met elkaar praten en overleggen hoe we in opstand moesten komen.”

In deze quote noemt Amal dat ze zich ‘trots’ voelt als ze terugdenkt aan de manier waarop zij met haar vrienden in opstand kwam, omdat ze zich ook herinnerd waarom ze in opstand kwam. Deze quote komt overeen met een eerdere quote van de jongen die tijdens het nagesprek noemde dat hij het woord ‘revolutie’ al zo’n tijd niet meer gehoord had. De verhalen van Kinderen van Aleppo brengen de herinnering aan de revolutie tot leven en daarmee ook de jonge mensen, niet de vluchtelingen, maar de studenten, die deze revolutie ooit begonnen. Deze herinnering geeft Amal een ‘trots’ gevoel.

Ten behoeve van onze kwalitatieve dataverzameling spraken we ook een student met een Iraakse achtergrond die ons opviel tijdens een van de voorstellingen:

Een jonge man van Iraakse komaf, en student aan de HHS, steekt zijn vinger op en vertelt dat hij het een mooie voorstelling vond: ‘Het was net een film. Heel mooi hoe je hebt geacteerd. Ik ben hier geboren, maar mijn ouders in

Irak, en ik herken veel van hun verhalen in je voorstelling. Er zit meer achter een verhaal achter. Het is niet alleen slecht. Ik hoop dat je er duizenden mag doen.’ Er wordt gelachen om deze laatste zin. Hij vervolgt en zegt dat zijn ouders in Irak ook streeden om meer vrijheid en zich verzetten tegen een dictatuur, en dat George heeft laten zien dat er niet alleen oorlog is: ‘Er was ook een leven ervoor.’

(Verslag voorstelling Den Haag)

Deze observatie laat zien hoe de voorstelling ook voldeed aan de behoefte van een jongere die zelf niet gevlucht was, maar wiens migratiegeschiedenis wel een vlucht omvatte. De jongen met een Iraakse achtergrond laat aan de hand van deze observatie zien dat hij de voorstelling als een erkenning ervaart van het verhaal van zijn ouders. In het bijzonder zien we hoe hij verwijst naar het verhaal ‘achter’ de oorlog, het persoonlijke verhaal. Hoewel hij in zijn bijdrage niet verwijst naar een gevoel dat de voorstelling bij hem achterlaat zien we in deze bijdrage wel hoe de voorstelling aanleiding geeft om over zijn ouders te praten als mensen die voor vrijheid hebben gevochten.

Net als bij Amal zit in de bijdrage van de Iraakse jongen ook een verwijzing naar een tekortkoming in de huidige beeldvorming:

“Sherzad: Het nieuws stuurt het meer in de richting van: he ze vechten daar en dat is het. Maar er wordt niet door de media gezegd dat er een burgeroorlog is omdat mensen hun mening willen uiten. Als je dat zegt in het nieuws dan gaan de meeste mensen je begrijpen dat mensen daar worden onderdrukt. Maar als er alleen wordt gezegd dat er een opstand is en mensen worden doodgeschoten, dan gaat niemand het begrijpen. Deze theatervoorstelling bracht meer emotie bij hem, dan als hij het alleen via het nieuws zou volgen.”

Voor zowel Amal als Sherzad brengt de voorstelling een verhaal terug waaraan het hen ontbreekt: een verhaal dat gaat over dappere mensen die in opstand kwamen tegen een dictator. Dit beeld van ‘vrijheidsstrijders’ biedt mogelijk contrast voor het meer passieve of negatieve beeld van een ‘oorlogsslachtoffer’ of ‘vluchteling’ en biedt hen en hun ouders bevestiging van hun ervaring. Uit eerder onderzoek (Prins et al, 2019c) weten we dat jongeren met een migratieachtergrond hun zelfbeeld deels ontlenen aan het beeld dat van hun ouders bestaat. Voor Sherzad betekent de bevestiging van het beeld van zijn ouders als vrijheidsstrijders, dus mogelijk ook een positieve bevestiging van zijn eigen zelfbeeld.

In de bijdrage van Sherzad aan het nagesprek noemt hij dat hij hoopt dat George 'er nog duizend [van dit soort voorstellingen] mag maken'. Deze energie kwamen we ook tegen in Deventer waar een deel van de Syrische studenten niet wilden komen omdat de herinnering aan de oorlog te pijnlijk voor ze was, maar waar een ander deel juist wel wilde komen. De docente die eerder aangaf dat een deel van haar (Syrische studenten) niet wilde komen omdat ze niet aan de oorlog herinnerd willen worden, zegt daarna dat andere studenten 'enthousiast zijn' en vinden dat er 'nog meer verhalen te vertellen zijn'.

Dat er nog veel meer verhalen te vertellen vormde voor sommige jongeren ook een punt van kritiek op de voorstelling: waar de voorstelling gaat over studenten die de revolutie startten, zijn er uiteraard veel meer mensen gevlucht die geen student waren, en die niet meededen aan de demonstraties. In een interview met een Koerdisch-Nederlandse jonge vrouw vertelde zij het volgende:

“En hij [Syrische medestudent] zei van ja ... dat zijn selecte mensen aan wie ze hebben gevraagd of ze hun verhaal kunnen vertellen, maar als je het aan meerdere mensen zou vragen gaan ze niet zo een verhaal vertellen... het is wel op.... het is niet representatief voor alles wat er gebeurde. Dat gaven ze mij aan toen ik vroeg wat zij ervan vonden. Maar de rest sprak ze wel aan. Ze vonden de verhalen te overdreven werden verteld, het is maar bij een aantal mensen zo gegaan.”

De observatie van deze jonge vrouw bevestigt onze eerdere observatie dat er onder jongeren behoefte is aan meer verhalen, of een grotere variëteit aan verhalen met betrekking tot de ervaring van het vluchten.

Het was overigens interessant om te merken dat de voorstelling voor de jonge vrouw met Turks-Koerdische ouders wat meer op afstand van de voorstelling stond. Terwijl ze herkenning ervoer met betrekking tot het feit dat haar ouders gevaar lopen in Turkije, en dat ze zelfs in de stad waar ze woont niet veilig is, beschouwde ze Kinderen van Aleppo als een voorstelling die vooral verband hield met haar Syrische medestudenten, en waren er op haar verhaal mechanismen van toepassing die betrekking hadden op overbruggend contact: de voorstelling was voor haar vooral aanleiding om het gesprek aan te gaan met haar Syrische medestudenten.

Conclusie

Voor sommige van onze respondenten was de oorlog nog erg dichtbij, voor hen was de voorstelling emotioneel, en werd deze soms als pijnlijk ervaren. Anderen, voor wie

de herinnering aan de oorlog al wat verder weg lag, waardeerden in de voorstelling de herinnering die het bij hen opriep, niet aan de pijn en het lijden van de oorlog, maar aan het leven dat ze leidden vóór de oorlog, aan de hoop die ze voelden toen ze aan de revolutie begonnen. Het leek deze groep te zijn die het meest behoefte had aan een verhaal dat voorbijgaat aan hun recente verleden als vluchteling. Tot slot spraken we een jongeman voor wie de ervaringen van een oorlogsvluchteling nog wat verder weg lagen, namelijk in het verleden van zijn ouders. Voor deze jongen vormde de voorstelling een erkenning voor het beeld dat hij van zijn ouders had en in het verlengde daarvan, van zijn eigen zelfbeeld.

6.4. Overige resultaten

In deze paragraaf doen we verslag van een aantal bevindingen die van tevoren niet voorzien waren, of in relatie tot welke we geen of geen passende verandertheorieën hadden opgenomen.

6.4.1 Vorm

Eerder refereerden we aan de vorm van de voorstelling, het persoonlijke verhaal, als mogelijk een effectieve narratieve strategie om het verhaal van Kinderen van Aleppo over te brengen. We concludeerden eerder dat mensen de voorstelling geloofwaardig vonden, en dat dit mogelijk gevolgen had voor de mate waarin mensen met de hoofdpersonages meeleeften. Uit de kwalitatieve dataverzameling haalden we meer informatie over de vorm die we onder eerdere bevindingen niet kwijt konden. Het gaat hier dan in het bijzonder om referenties naar de impact van ‘persoonlijke’ verhalen, en de impact van (de combinatie van de verhalen met) muziek

In veel van de reacties op de voorstelling verwezen respondenten naar de vorm van de vertelling. We lieten al meermaals zien dat niet-Syriërs noemden dat George hen door de voorstelling ‘meegenomen’ had in de wereld van de personages. In reactie op de vraag ‘wat is je bijgebleven kwam de vorm van het (persoonlijke) verhaal dan ook een aantal keer terug:

“De eenvoud en oprechtheid waarmee het verhaal werd verteld”

“De impact van persoonlijke verhalen”

“De menselijkheid in de verhalen, de onderdrukking van de dictatuur, de wens om vrijheid, de inmenging van buitenaf”

“De verhalen van de hoofdpersonen in combinatie met de muziek”

“De persoonlijker verhalen en de foto's van de vriendengroep + het napraten”

“De verhalen”

We vinden in deze quotes aanleiding om te veronderstellen dat de manier waarop George de verhalen van hoofdpersonages bracht indruk maakte op het publiek en dat deze indruk samenhang met de vorm van het persoonlijke/ menselijke/ eenvoudige perspectief.

6.4.2 Muziek

De impact van het verhaal wordt in meerdere quotes (totaal: 11) in een adem genoemd met de muziek in de voorstelling.

“De begeleidende muziek waarmee ieder nieuw persoon werd geïntroduceerd.”

“De passie van de verteller in combinatie met de mooie muziek, vooral op de Daf (trommel)”

“Het samenspel van toneel en muziek.”

“De verschillende verhalen van personages omweven door klanken en muziek”

“De muziek was ook heel mooi en werkte ondersteunend voor het verhaal”

Respondenten bleken de muziek in de voorstelling voornamelijk in verband te brengen met het versterken van de intensiteit van het verhaal. De verschillende functies van muziek in het tot stand brengen van impact kunnen in toekomstig onderzoek nader worden onderzocht.

6.4.3 Deradicalisering

Een mechanisme dat in onze dataverzameling nauwelijks aan bod kwam was het mechanisme dat zou moeten leiden tot 'deradicalisering': het inzichtelijk maken dat de lokale bevolking niet zit te wachten op strijders van buitenaf, dat deze strijders meer kwaad doen dan goed; dat ze in zekere zin de revolutie gestolen hebben. Dit mechanisme was vooral gekoppeld aan het personage van 'Ghazi' die een bijrol had in de voorstelling: Ghazi was de vriend van Dilan die gedurende de revolutie radicaliseerde en zich aansloot bij buitenlandse strijdkrachten. Hoewel we in onze dataverzameling geen aanwijzingen vonden voor de werking van dit specifieke mechanisme, noemen we hieronder een aantal reacties die mogelijk wijzen op inzicht over de rol van Ghazi, en de rol van geloof in de voorstelling. Zo vonden we dat een Marokkaans-Nederlandse respondent het volgende was bijgebleven van de voorstelling:

“De bom die afging door Ghazi. Dat een vriend dat kan doen, terwijl hij zo idealistisch met zijn vrienden aan de revolutie begon.”

De scene met Ghazi in de voorstelling waar hiernaar wordt verwezen is maar heel kort. Interessant is dat hier niet wordt benoemd dat de respondent bijbleef dat de bom was afgegaan, maar wel het feit dat 'een vriend' deze bom af liet gaan. “Wat is er met Ghazi gebeurd dat hij zoiets kon doen?” De vraag wat jongeren verleidt tot radicalisering (hier: het verraden van hun beste vrienden) is een vraag waarvan we ook in eerder onderzoek vaststelden dat die (moslim)jongeren bezighoudt (zie Prins et al., 2019a).

Een Turks-Nederlandse respondent viel het volgende op:

“De gedachten die mensen hadden die gekoppeld waren aan geloof en hoe het werd goedgesproken.”

Dit type reflectie vonden we ook terug in de bevindingen van 'Jihad de voorstelling' (Prins et al., 2019a) en kwam vaak van moslimjongeren die zich stoorden aan de manier waarop de islam door de hoofdpersonages geïnterpreteerd werd. Van deze jongeren veronderstellen we dat ze goed geïnformeerd zijn over de verschillende stromingen binnen de islam, en daardoor minder gevoelig voor 'dwaalstromingen'.

Hoewel naast Ghazi geen enkel personage in de voorstelling in verband wordt gebracht met terrorisme vertelde George dat hij na afloop van een voorstelling werd aangesproken door een jonge moslim die het gevoel had dat alle moslims in de

voorstelling werden neergezet als terroristen. Dit was evident niet het geval, maar elke verwijzing naar moslims en terrorisme is er een teveel voor jongeren die gevoelig zijn voor een negatieve beeldvorming van de Islam (zie ook Prins et al., 2019a).

Tot slot spraken we een jonge jongen die hoewel hij noemde dat zijn eigen methoden verschilden dan die van Ghazi, hij kon begrijpen dat mensen de strijd tegen Assad steunden:

“Ja, mensen zoals ik die zeggen van: ‘hé, dit is niet hoe het hoort.’ Voordat ik mezelf als jihadist beschuldig.. [lacht]..Ik ben meer van een persoon als iets niet gaat zoals het hoort, wat volgens ons normaal is, dan wil daar wel voor klaar staan, en dan wil ik wel zeggen: ik steun jullie, wat jullie doen is goed. Ik snap dat wel...”

De reacties die we vonden met betrekking tot het thema ‘deradicalisering’ zijn te beperkt en te verschillend om er conclusies uit te trekken. Evengoed zien overeenkomsten met impact van ‘Jihad, de voorstelling’ waar het thema radicalisering centraal stond: bij sommige jongeren roept de voorstelling vragen op en is er behoefte aan meer aandacht voor dit thema, bij anderen roept elke associatie van Islam met terrorisme/ radicalisering irritatie op. Wat dat betreft laat de voorstelling (mede) zien dat er niet één recept is voor het bespreekbaar maken van radicalisering.

6.4.4. Bewustwording democratie

Met betrekking tot de veronderstelling die ging over de bewustwording van de fragiliteit van de democratie vonden we in de kwalitatieve dataverzameling een aantal keer, dus niet structureel, bevestiging:

“Dat vredig samenleven in een democratie iets is om te koesteren. En dat mensen heel snel uit elkaar gedreven kunnen worden als ze in een instabiele samenleving het niet helemaal eens zijn.”

“Als ik terugdenk aan de voorstelling denk ik aan de moed waarmee de studenten mee hebben gedaan aan de demonstraties, om samen te strijden voor vrijheid, iets wat voor ‘ons’ heel normaal is.”

Een blonde vrouw die vooraan in de zaal zit zegt dat ze het interessant vond om meegenomen te worden in zo een situatie. De voorstelling liet haar inzien dat iedereen in een oorlogssituatie terecht kan komen: 'Het is zo willekeurig. (Verslag voorstelling Leiden)

6.4.5. Kritiek

Ondanks dat de resultaten met betrekking tot de werking van Kinderen van Aleppo zeer positief waren, was er ook kritiek. Het publiek van Kinderen van Aleppo was lovend over de voorstelling, maar gezien de samenstelling van het publiek was dit geen verrassing. Onze respondenten waren grotendeels wit, hoogopgeleid en te merken aan de reacties op onze open vragen: linksgeoriënteerd. Tijdens onze dataverzameling merkten we dit zelf al op, maar tijdens de nagesprekken werd het ook genoemd:

Hierna krijgt een jonge man (ik kon hem niet goed zien, weet niet wat zijn afkomst is. Hij had wel donker haar) woord. Hij vertelt dat hij het een mooie voorstelling vond. De voorstelling is aangrijpend en het komt aan, maar volgens hem komt het alleen bij mensen aan die empathisch zijn en ervoor open staan.

Een oudere witte vrouw roept door de zaal: 'Nee, maar wij weten dat, maar je moet die andere mensen hebben!'

Amsterdam: Een blonde vrouw (in de 40 jaar schat ik) vraagt of George deze voorstelling ook op middelbare scholen doet. Ze legt uit dat het publiek van theaters voornamelijk uit hoogopgeleiden bestaat. Het lijkt haar een goed idee om 13/14-jarigen bewust te maken voor wat er in de wereld gebeurt. George legt uit dat de voorstelling heel talig is, waardoor dat moeilijk is.

We hebben in deze rapportage gezien dat de kritiek dat met deze voorstelling niet het juiste publiek bereikt werd voor een deel ongegrond was: mensen ervoeren naar aanleiding van de voorstelling van de voorstelling en het nagesprek toenadering tot vluchtelingen. Dat is ook belangrijk voor mensen die openstaan voor de gevoelens en ervaringen van vluchtelingen, maar er nog nooit een hebben ontmoet of gesproken. Daarnaast werden er door de voorstelling (kinderen) van vluchtelingen bereikt die op basis van de voorstelling op een positieve manier erkenning ervoeren van hun identiteit als 'vluchteling'. Toch is het een belangrijke vraag hoe mensen die zich niet aangetrokken voelen tot dit type voorstellingen *en* er een overwegend negatieve beeldvorming van vluchtelingen op nahouden bereikt kunnen worden. En

ook, belangrijker, welke verhalen er nodig zijn om onder dit publiek impact te realiseren op het punt van verbinding.

7. Conclusies

7.1 Beoordeling

Kinderen van Aleppo was in veel opzichten een succesvolle voorstelling. De voorstelling werd door de mensen die onze vragenlijst invulden unaniem als mooi, geloofwaardig en indrukwekkend ervaren. De voorstelling was goed in staat om mensen mee te nemen in de ervaring van de hoofdpersonages. Zowel respondenten met als zonder migratieachtergrond noemden in reactie op de voorstelling dat ze het waardeerden dat George hen aan de hand van zijn verhalen mee (terug) nam naar een wereld die voor sommigen nieuw was en een nieuw beeld gaf, en voor anderen vertrouwd was, en een beeld gaf wat ze door hun meer recente verleden als vluchteling bijna waren vergeten. De laatste conclusies houden verband met twee andere belangrijke mechanismen die we op basis van de voorstelling onderzochten: verbinding en weerbaarheid.

7.2. Verbinding

Een centrale aanname achter de voorstelling was dat deze de beeldvorming rondom Syrische vluchtelingen bij zou sturen: op basis van de voorstelling zou er een beeld ontstaan van Syrische vluchtelingen dat voorbijgaat aan het beeld van de hartverscheurendheid van de oorlog en van 'zielige' vluchtelingen. Het neerzetten van vluchtelingen als mensen, mensen met hun eigen verhaal, die ergens voor strijden, zou de mogelijkheid bieden om de afstand tot 'zielige' vluchtelingen te verkleinen.

De voorstelling scoorde hoog op het vlak van leerzaamheid. Respondenten zonder migratieachtergrond kregen onder andere inzicht in het leven in een oorlogssituatie, inzicht in een dictatuur, en begrip voor vluchtelingen. Al onze respondenten scoorden hoog op deze inzichten; we concludeerden ook dat mensen die het meest meeleefden met de voorstelling hoger scoorden op 'inzicht in het leven in een oorlogssituatie' en 'inzicht in leven in een dictatuur'. De categorie respondenten tussen de 17 en 24 jaar (studenten) scoorde significant hoger op 'begrip voor vluchtelingen'. Gezien de ambitie van de voorstelling om een juist verschil te maken in het contact tussen Syriërs en niet-Syriërs op hogescholen en universiteiten is dit een belangrijke bevinding.

Aan de hand van onze kwantitatieve data-analyse hebben we geprobeerd meer inzicht te krijgen in het mechanisme empathie en hebben geconcludeerd dat 'bedroefdheid' bijdroeg aan de empathie die mensen naar aanleiding van de verhalen van Dilan, Yousef en Houda ervoeren. Empathie was in tegenstelling tot de geformuleerde verwachting geen gevolg van sympathie, maar we vonden wel vaak dat naar aanleiding van de voorstelling sympathie voor de hoofdpersonages en de situatie waarin zij zich bevinden/ bevonden toenam. We vonden ook kwalitatief bewijs voor de rol van herkenning in het tot stand brengen van empathie, waarbij de herkenning die onze respondenten ervoeren met betrekking tot de vriendschappen van Dilan opviel.

Hoewel empathie een belangrijke rol speelde in het overbruggend contact naar aanleiding van deze voorstelling, hebben we ook de rol van de nagesprekken hierin uitgelicht. We hebben beschreven dat de nagesprekken die naar aanleiding van Kinderen van Aleppo plaatsvonden succesvol waren in het verdiepen van kennis over ervaringen van Syrische vluchtelingen door jonge mensen met een Syrische achtergrond aan het woord te laten over hun ervaringen. De bijdragen van deze jongeren werden soms als aangrijpend ervaren, soms gaven ze aanleiding tot samen lachen, en in een geval tot een duidelijke instructie over hoe afstand tot Syrische vluchtelingen te verkleinen.

7.3. Weerbaarheid

Een belangrijke veronderstelling die we hadden voorafgaand aan de voorstelling betrof het mechanisme weerbaarheid, of de potentie van de voorstelling om jongeren erkenning te bieden voor een ervaring die in het publieke debat in hoge mate gestigmatiseerd is, namelijk het zijn van een (zielige) vluchteling. De potentie van de voorstelling om hieraan bij te dragen werd door jongeren met een migratieachtergrond in zowel onze kwantitatieve als onze kwalitatieve dataverzameling onderschreven. In beide dataverzamelingen werd er aan de voorstelling gerefereerd als een kans om een ander/ meer realistisch beeld te scheppen van vluchtelingen, waarbij de media vaak werd genoemd als verspreider van een eenzijdig beeld van de oorlog.

Dat hun ervaringen door deze voorstelling een andere lading kreeg deed veel voor onze respondenten, in het bijzonder voor hen die een recente of minder recente vluchtervaring hadden. Hoewel sommige jonge Syrische vluchtelingen nog niet altijd in staat waren om over hun ervaringen te praten lieten anderen, die al op iets grotere afstand van de oorlog stonden, weten dat de voorstelling hen herinnerde aan de tijd

in Syrië voor de oorlog, een tijd waarin de hartverscheurendheid van de oorlog nog geen onderdeel uitmaakte van hun identiteit; een tijd waarin ze gewoon studenten waren, en Syrië nog een leuk land was waar mensen van verschillende achtergronden in harmonie naast elkaar leefden.

Met het terugbrengen van het Syrië van voor de oorlog kwam ook het beeld van de revolutie en het verzet terug dat jonge mensen misten. Een jongen wiens ouders gevlucht waren uit Irak leerde ons hoe belangrijk het is niet alleen voor vluchtelingen maar ook voor hun kinderen, om niet alleen gedefinieerd te worden aan de hand van de vlucht, maar aan het leven voor het vluchten. Hoe belangrijk het is om jezelf niet te zien als iemand die wegvlochtte voor een afschuwelijke situatie, maar iemand die in verzet kwam tegen ervaren onrecht. De voorstelling kwam in die zin tegemoet aan een groot gebrek dat door Syrische jongeren, maar mogelijk ook door jongeren met een andere (migratie)achtergrond werd ervaren.

7.4. Overige inzichten

Voor andere veronderstelde mechanismen (bijv. deradicalisering, of bewustwording van de fragiliteit van de democratie) vonden we wel bewijs, maar niet structureel genoeg om ze hier te bespreken. Twee interessante randbevindingen die aanleiding kunnen geven voor nader onderzoek zijn verwijzingen naar de impact van bepaalde verhaalvormen of narratieve strategieën en de rol van muziek in het vergroten van impact.

8. Bibliografie

Cohen, J. (2001) Defining Identification: A Theoretical Look at the Identification of Audiences With Media Characters. *Mass Communication & Society*, 4 (3), 245-264, DOI: 10.1207/S15327825MCS0403_01

Keen, S. (2006). A Theory of Narrative Empathy. *Narrative* 14 (3) 207-236. DOI: <https://doi.org/10.1353/nar.2006.0015>

Felten, H., Keuzenkamp, S., Emmen, M. (2015). Do the Right thing. De plausibiliteit van interventies voor vergroting van acceptatie van homoseksualiteit. Utrecht: Movisie.

Meijer, R., Winter-Kocak, S., Distelbrink, M. en S. Noor (2018). *This is me! Methodiekonderbouwing. Weerbaarheids- en identiteitsversterking onder jongeren met een migratieachtergrond*. Kennisplatform integratie en Samenleving. <https://www.kis.nl/sites/default/files/bestanden/Publicaties/this-is-me.pdf>

Prins, J.A., Swinkels, J., Schaank, P., Elberdai, K. (2019a) *Evaluatie Jihad de Voorstelling*. <https://www.socialestabiliteit.nl/documenten/publicaties/2019/01/09/effectiviteit-sociale-interventies-in-de-culturele-sector>

Prins, J.A., Schaank, P., Swinkels, J., Elberdai, K. (2019b) *Eindrapport evaluatie NADIA*. <https://www.socialestabiliteit.nl/documenten/publicaties/2019/01/09/effectiviteit-sociale-interventies-in-de-culturele-sector>

Prins, J.A., Swinkels, J., Elberdai, K. (2019c) *Eindrapport evaluatie Toen ma naar Mars vertrok*. <https://www.socialestabiliteit.nl/documenten/publicaties/2019/01/09/effectiviteit-sociale-interventies-in-de-culturele-sector>

Prins, J.A., Elberdai, K. (2019d) *Eindrapport evaluatie Leo Africanus*. <https://www.socialestabiliteit.nl/documenten/publicaties/2019/01/09/effectiviteit-sociale-interventies-in-de-culturele-sector>

BIJLAGE 1

Wij zijn heel benieuwd wat je van 'Kinderen van Aleppo' vond.
Door je daar vragen over te stellen hopen we meer te leren over dit soort voorstellingen.
Het invullen van de vragenlijst duurt een paar minuten.

Dank voor het invullen en vriendelijke groeten,

Jacomijne Prins en Joukje Swinkels
(onderzoek@jacomijneprins.nl)

1. Ik vond de voorstelling...

	helemaal niet	niet echt	neutraal	een beetje	heel erg
mooi	☐	☐	☐	☐	☐
indrukwekkend	☐	☐	☐	☐	☐
geloofwaardig	☐	☐	☐	☐	☐
leerzaam	☐	☐	☐	☐	☐
saai	☐	☐	☐	☐	☐
grappig	☐	☐	☐	☐	☐
vervelend	☐	☐	☐	☐	☐

2. Na het zien van Kinderen van Aleppo voelde ik mij (meerdere antwoorden mogelijk)....

- blij
- verveeld
- bedroefd
- verrijkt
- boos
- trots
- gefrustreerd
- anders, namelijk

3. Hoe zou je de hoofdpersonen van Kinderen van Aleppo beschrijven? (meerdere antwoorden mogelijk)

- moedig
- intelligent
- onaardig
- sympathiek
- dom
- idealistisch
- realistisch
- iets anders, nl

4. Wiens verhaal raakte jou het meest? En waarom?

- Dilan (de koerdische jongen met de drie vrienden)
- Houda (de vriendin van Nadia)
- Yusef (de jongen in de garage)
- Omdat

5. De hoofdpersonen vertellen het verhaal van drie jonge revolutionairen. Vond je dit verhaal herkenbaar?

helemaal niet | | heel erg

5a. Leefde je met de hoofdpersonen mee?

helemaal niet | | heel erg

6. Welke van de volgende stellingen is op Kinderen van Aleppo van toepassing? De verhalen in de voorstelling ...

	helemaal niet	niet echt	neutraal	een beetje	heel erg
...hebben betrekking op mij	☐	☐	☐	☐	☐
...zijn voor mij onbekend	☐	☐	☐	☐	☐

...geven mijn ervaring weer

7. De hoofdpersonen waren drie studenten aan de universiteit van Aleppo. Waren de hoofdpersonen voor jou herkenbaar?

helemaal niet heel erg

**8. Welke van de volgende stellingen is op de voorstelling van toepassing?
De voorstelling geeft inzicht in....**

	helemaal niet	niet echt	neutraal	een beetje	heel erg
Geeft inzicht in de groep waar ik mezelf toe reken	☐	☐	☐	☐	☐
Geeft inzicht in mijn eigen geschiedenis	☐	☐	☐	☐	☐
Geeft inzicht in de situatie van vluchtelingen	☐	☐	☐	☐	☐
Geeft inzicht in het leven in een oorlogsgebied	☐	☐	☐	☐	☐
Geeft inzicht in het leven in een dictatuur	☐	☐	☐	☐	☐
Geeft inzicht in het leven in een democratie	☐	☐	☐	☐	☐

**9. Welke van de volgende stellingen is op de voorstelling van toepassing?
De voorstelling geeft begrip voor:**

	helemaal niet	niet echt	neutraal	een beetje	heel erg
...vluchtelingen	☐	☐	☐	☐	☐
...mijn mede-studenten	☐	☐	☐	☐	☐
...mensen binnen mijn gemeenschap	☐	☐	☐	☐	☐

10. Wie vind je dat 'De Kinderen van Aleppo' moeten zien?

- mijn familie
- mijn vrienden
- mijn burens
- mijn studiegenoten/collega's
- alle bovenstaande

- mijn studiegenoten/collega's
- alle bovenstaande
- anderen, namelijk

10a. Waarom vind je dat bovenstaande personen de voorstelling moeten zien?

11. Wat is je het meest bijgebleven van de voorstelling?

12. Wat is je leeftijd?

13. Ben je een man of een vrouw?

- man
- vrouw
- anders, nl

14. Wat is de postcode waar je woont (alleen de 4 cijfers)

15. Wat is je hoogst behaalde opleiding?

- VMBO
- MAVO
- HAVO
- VWO

- HBO
- WO
- WO+

16. Wat is je nationaliteit?

- Nederlands
- Nederlands/Marokkaans
- Nederlands/Turks
- Nederlands/Syrisch
- Syrisch
- Duits
- Anders, nl

BIJLAGE 2

Interviewgide Interview met George Tobal

Algemeen

Kun je iets vertellen over je loopbaan tot nu toe?

Wat kenmerkt jouw werk?

Kun je iets vertellen over je motivatie?

Waar komt het idee van kinderen van Aleppo vandaan?

Verbinding

Waarom zijn (HBO)studenten jullie voornaamste doelgroep op dit moment?

Wat hoop je dat mensen/ studenten meenemen uit Kinderen van Aleppo?

Waarom is deze boodschap belangrijk?

Waarom denk je dat studenten geraakt worden door het verhaal?/ Hoe worden ze geraakt?

Welke rol speelt de vorm van het verhaal (persoonlijk perspectief) bij de boodschap?

Zie jij afstand tussen groepen binnen het publiek waar je voor speelt?

De afstand tussen welke groepen in de samenleving wil je met Kinderen van Aleppo verkleinen?

Hoe denk je dat de voorstelling hieraan bijdraagt?

Weerbaarheid/ empowerment

Wat hoop je dat Syrische studenten meenemen uit de voorstelling?

Waarom is dit voor hen belangrijk, denk jij?

Hoe denk je dat de voorstelling hieraan bijdraagt?

Welke rol speelt de vorm van het verhaal (testimonials) bij de boodschap voor deze groep?

Kennis/ bewustwording (hoe fragiel de democratie is)

Wat veronderstel je op dit moment over de kennis die hierover aanwezig is onder je publiek?

Hoe draagt Kinderen van Aleppo bij aan kennis op dit gebied?

Waarom denk je dat mensen daardoor geraakt worden?/ Waarom denk je dat het ze bijblijft?

Deradicalisering

Hoe de voorstelling zich verhoudt tot dit thema?

Wat hoop je dat de voorstelling doet voor mensen die gevoelig zijn voor radicalisering?

Hoe denk je dat de voorstelling hieraan bijdraagt?

BIJLAGE 3

Interviewgide t.b.v. interviews met studenten

Intro

Wat kunnen jullie je nog herinneren van de voorstelling?

Hoe zijn jullie bij de voorstelling terecht gekomen?

Welke verwachtingen had je van de voorstelling?

Verbinding

Kun je je de hoofdpersonen herinneren? Wat weet je nog van hen?

(Dilan, de koerd, Houda, het meisje, Yusef de jongen in de garage)

Vond je hun verhaal geloofwaardig? Waarom?

Kon je jezelf in hen herkennen?

Welk personage sprak je het meest aan? Waarom?

Kon je je hun situatie inbeelden?/ hoe het voor ze moet zijn geweest?

Leefde je met ze mee/ kon je begrijpen wat ze voelden?

Hoe voelde jij je tijdens de voorstelling?

Wat heb je van de voorstelling geleerd, dat je eerder nog niet wist

Zou je deze voorstelling aan andere mensen aanraden, waarom?

Is je beeld van Syrische vluchtelingen veranderd door de voorstelling?

Hoe is je beeld veranderd?

Weerbaarheid

Wat vind je ervan dat dit verhaal verteld wordt? Waarom?

Vind je het belangrijk? Waarom?

Was dit verhaal herkenbaar voor jou? Op welke manier?

Wat deed dat met je?

Waarom is dat belangrijk?

Kunnen mensen in je omgeving zich in het verhaal herkennen?

Wat zou dat met ze doen, denk jij?

Kennis/ Bewustwording

Uiteindelijk is het protest van de studenten ontaard in een burgeroorlog.

Wat is er volgens jullie gebeurd?

Zouden jullie de studenten machtig noemen? Of machteloos?

Deradicalisering

Dilan bracht aan het einde van de voorstelling ter sprake dat er mensen mee kwamen protesteren die niet uit zijn land kwamen.

Waar doelde hij op, denken jullie?

Wat vond Dilan daarvan?

Kun je hem begrijpen?